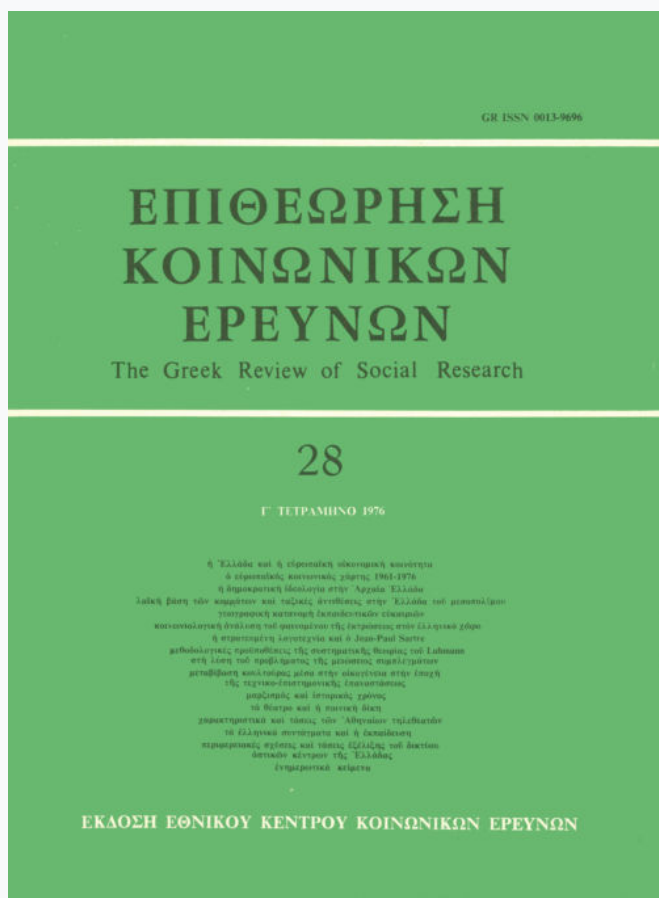

The Greek Review of Social Research

Vol 28 (1976)

28 Γ'

Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας

Παύλος Λουκάκης

doi: [10.12681/grsr.358](https://doi.org/10.12681/grsr.358)

Copyright © 1976, Παύλος Λουκάκης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Λουκάκης Π. (1976). Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας. *The Greek Review of Social Research*, 28, 363–388. <https://doi.org/10.12681/grsr.358>

περιφερειακές σχέσεις καὶ τάσεις εξέλιξης τοῦ δικτύου ἀστικῶν κέντρων τῆς Ἑλλάδας

τοῦ

Παύλου Λουκάκη

Ἀρχιτέκτονα,

Δρα Πολεοδομίας-Χωροταξίας

α. εἰσαγωγή

Μιλώντας γιὰ οἰκιστική δομὴ ἐνὸς χώρου, ἐννοοῦμε τὴ *δυναμικὴ εἰκόνα* τοῦ πλέγματος τῶν οἰκισμῶν ποὺ τὸν ἀποτελοῦν, σὲ κάποια συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή. Ἡ εἰκόνα αὐτή, ἀποτέλεσμα μιᾶς χρονικῆς ἐξελικτικῆς πορείας (δηλ. οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς, πολιτικῆς, ἰδεολογικῆς), δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐρμηνευτεῖ ἀποσπασματικά (ἀναλύοντας δηλ. μιὰ ἀπὸ τὶς πλευρὰς αὐτῆς), ἀφοῦ τὸ ἴδιο τῆς τὸ περιεχόμενο προεἰδοποιεῖ γιὰ τὶς πολυσύνθετες διαδικασίες ποὺ τὸ καθόρισαν. Ἐπομένως, ἡ ἔρευνα τῆς οἰκιστικῆς δομῆς ἐνὸς χώρου ἀπαιτεῖ τὴ θεώρησιν σὲ βάθος ὅλων ἐκεῖνων τῶν παραμέτρων, ποὺ, μέχρι τὴ χρονικὴ στιγμή τῆς διερεύνησης, ἔχουν ἐπιδράσει καὶ ἐπηρεάσει τὴ λειτουργία του καὶ προδιαγράφουν τὶς δυνατότητες μελλοντικῶν ἐξελίξεων.

Τὸ πρόβλημα ξεκινάει κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ καὶ τὴ φύση τοῦ συγκεκριμένου χώρου. Ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο θεώρησης (γεωγραφικό, ἱστορικό, οἰκονομικό, κοινωνικό), τὰ ὅρια ἐνὸς χώρου διαφοροποιοῦνται.

Μιὰ συνθετικὴ ὁμῶς προσέγγισις εἶναι δυνατό, παρ' ὅλα αὐτά, νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὸν προσδιορισμὸ *ὁρίων χώρων*, μέσα στοὺς ὁποίους ὁ τρόπος ἐξέλιξης καὶ δράσεις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ οἱ παραγωγικὲς σχέσεις τὶς ὁποῖες καθορίζουν, εἶναι δυνατό νὰ ἐκφράζουν μιὰ *χωρικὴ ἐνότητα* γιὰ διερεύνηση.

Τὸ δίκτυο τῶν οἰκισμῶν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀποτελεῖ τὸν καμβὰ πάνω στὸν ὁποῖο ἀναπτύσσονται οἱ παραγωγικὲς σχέσεις καὶ οἱ ἐν γένει κοινωνικὲς σχέσεις καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐπηρεάζονται, ἐκφράζει καὶ ἀντικατοπτρίζει (στὴν ὁποία κλίμακα) τὶς ἀντιθέσεις καὶ ἀντιφάσεις ἐνὸς δοσμένου κοινωνικοοικονομικοῦ σχηματισμοῦ. Ἔτσι π.χ. ἡ σχέση καὶ ἡ ἀντίθεση πόλης-χωριοῦ, ἡ σχέση καὶ ἡ ἀντίθεση μεταποίησης καὶ τριτογενῆ τομέα κλπ., διαμορφώνουν ἓνα εἶδος ὁργάνωσης χώρου, μιὰ μορφή οἰκιστικοῦ δικτύου, μιὰ λειτουργικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα ποὺ τὸ συνθέτουν. Σύγχρονα ὁμῶς, ὅλα αὐτά διαμορφώνουν τὴν παραγωγὴ μὲ τὴν τεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ μορφή της, τοὺς τρόπους ἐξαγωγῆς τῆς ὑπεραξίας καὶ τὸ μέγεθός της, τὸν τεχνικὸ καὶ κοινωνικὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, τὴ διανομὴ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, τόσο ἀνάμεσα στὸ κεφάλαιο καὶ τὴν ἐργασία, ὅσο καὶ ἀνάμεσα στὶς διάφορες μορφές τοῦ κεφαλαίου.

Ἡ θεώρησις, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτική γωνία, προσδιορίζει μιὰ δυναμικὴ στὴν ἐξέλιξη ἐνὸς χώρου καὶ ἀποκλείει τὴν ὁποιαδήποτε διερεύνηση στατικοῦ χαρακτῆρα. Διευκρινίζει ἐπίσης ὅτι ἡ «ἰσορροπία», ποὺ μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται κάποια χρονικὴ στιγμή σ' ἓνα συγκεκριμένο χωρὸ, εἶναι σχετικὴ καὶ ἐκφράζει τὸ βαθμὸ σχέσης ἀνάμεσα σὲ ἀντιτιθέμενες

δυνάμεις. Εἶναι δηλαδή δυναμικὴ καὶ ὄχι στατικὴ ἱσορροπία.

Σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι νὰ διερευνήσῃ, μὲ βάση τὴ συλλογιστικὴ ποὺ πρὶν πάντω ἀναπτύχθηκε, τὴν ἐξέλιξιν τοῦ δικτύου οἰκισμῶν στὴν Ἑλλάδα (στὸ βαθμὸ φυσικὰ ποὺ ἡ ἑκτασὴ ἐνὸς τέτοιου κειμένου τὸ ἐπιτρέπει), ἀποκαλύπτοντας τοὺς παρῶντες καὶ τὶς διαδικασίας ποὺ τὴν ἔχουν ἐπηρεάσει. Ἡ ἀποκάλυψις αὐτὴ ὀδηγεῖ αὐτόματα στὴ δόμησιν μιᾶς συνθετικῆς εἰκόνας μελλοντικῶν ἐξελίξεων καὶ διαγράφει τὶς δυνατότητες κατευθυντηρίων παρεμβάσεων γιὰ τὴν πραγματοποίηση ἐπιθυμητῶν στόχων. Ἔτσι προσδιορισμένο τὸ πλαίσιο τῆς ἔρευνας, ὑποβάλλει μιὰ συγκεκριμένη μεθοδολογικὴ θεώρησις, ποὺ ἀπαιτεῖται:

Α) Ἱστορικὴ ἀνάλυσις τῆς ἐξέλιξης τῶν οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων ποὺ ἐπιδόρσανε μέχρι τὴ στιγμὴ τῆς ἔρευνας:

- α₁ : στὴν οικονομικὴ δομὴ τοῦ χόρου
- α₂ : στὴν κοινωνικὴν τοὺ δομὴ
- α₃ : στὶς καθοριστικὰ πολιτικὰ σχέσεις καὶ ἀποφάσεις
- α₄ : στὴ χωροταξικὴ διάρθρωσις.

Β) Προσδιορισμὸς τῆς χρονικῆς ἀναφορᾶς τῆς μελέτης, ποὺ περιγράφεται ὡς «σημερινή» καὶ ποὺ προκύπτει βασικὰ ἀπὸ τὰ προηγουμένα σημεῖα.

Γ) Προσδιορισμὸς τῶν διαφαινομένων μελλοντικῶν ἀναφορῶν ποὺ προκύπτουν:

- γ₁ ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῶν προηγουμένων φάσεων τῆς μελέτης
- γ₂ ἀπὸ τὶς κατευθύνσεις ἀνάπτυξης, τὶς ἐπιλογές δηλ. τῆς πολιτείας ποὺ ὑποδηλώνουν ἄμεσα ἢ ἕμμεσα ἐπιδιωκόμενες διαρθρωτικὰς ἀλλαγές.

Ἡ κάλυψις τοῦ συνόλου τῶν σημείων ποὺ ἡ μεθοδολογικὴ αὐτὴ ἀντιμετώπισε ἐπιδίδκει, ἀπαιτεῖ τὴ συνεργασίαν πολλῶν τομέων ἔρευνας. Οἱ μελέτες ὅμως, ποὺ μέχρι σήμερα ἔχουν πραγματοποιεῖται τὸ πρόβλημα τῶν περιφερειακῶν σχέσεων καὶ τῆς χωροταξικῆς διάρθρωσιν τῶν οἰκισμῶν στὴν Ἑλλάδα μέσα ἀπὸ μιὰ πλήρη ἱστορικὴ ἀνάλυσιν, εἶναι ἐλάχιστες(1). Ἡ ἔλλειψις αὐτῶν τῶν βασικῶν ἀφετηριακῶν στοιχείων, ποὺ αἰτιολογοῦν τὴ σημερινὴ χωροθετικὴ διάρθρωσις τοῦ δικτύου οἰκισμῶν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν δομὴν τοὺς, κάνει πολὺ δυσκολώτερη τὴν ἔρευνα. Αὐτὸ τὸ ἄρθρο βασίζεται στὸ ἱστορικὸν τοῦ μέρους, σὲ συμπεράσματα προσωπικῆς μελέτης, στὴν ὁποία οἱ ἐπὶ μέρους ἔρευνες ἔδωσαν τὶς ἀπαραίτητες πληροφορίες γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν ἱστορικῶν παραγόντων ποὺ ὀδήγησαν στὴ σημερινὴν διάρθρωσις τοῦ δικτύου τῶν οἰκισμῶν στὴν Ἑλλάδα(2).

β. ἱστορικὲς περίοδοι ποὺ προδιαγράφουν τὴ σημερινὴ χωροθετικὴ διάρθρωσις τοῦ δικτύου οἰκισμῶν

Σὲ μιὰ προσπάθεια περιοδολόγησιν τῶν χρονικῶν φάσεων ποὺ ἐπέδρασαν στὴ διάρθρωσις τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος τῆς χώρας, μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε (μὲ διάφορες ἐνδιάμεσες φάσεις) τὶς παρακάτω περιόδους(3).

- α) 1830 - 1863
- β) 1864 - 1912
- γ) 1913 - 1922
- δ) 1923 - 1947
- ε) 1948 - 1960
- στ) 1961 - μέχρι σήμερα

Ἀπὸ τὶς περιόδους αὐτές, ἡ ἀφετηρία τῆς πρώτης (δηλ. ἡ σύστασις τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους) δὲν εἶναι ἀπόλυτη. Οἱ παραγωγικὲς σχέσεις δηλαδή ποὺ τὴ χαρακτηρίζουν δὲν ἦσαν οὐσιαστικὰ διαφοροποιημένες ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ σημαντικότερες περιοχὲς τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους γιὰ ἕναν αἰῶνα ἀκόμη δὲν ἄνηκαν σ' αὐτό. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ δημιουργία τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους καὶ οἱ νέες πολιτικὲς συνθήκες εἶναι γεγονότα ποὺ μποροῦν γιὰ τὴ θεώρησιν τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος τῆς χώρας νὰ ὁριοθετήσουν μιὰ οὐσιαστικὴ ἀφετηρία. Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες περιόδους, οἱ δύο τελευταῖες συνθέτουν τὴ «σημερινή» περίοδον, μὲ χαρακτηριστικὰς ὁμοῦ μεταξὺ τούτων διαφοροποιήσεις. Μέσα δηλαδή ἀπὸ τὴ θεώρησιν τῶν ἱστορικῶν φάσεων, διαπιστώνεται πὺς ἡ σημερινὴ δομὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χόρου, ποὺ βασικὰ ἐκφράζεται καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνισόμερην σχέσιν κέντρου καὶ περιφέρειας καὶ τὴν ὑδροκεφαλικὴ ἀνάπτυξιν τῆς πρωτεύουσας, ἔχει τὶς ρίζας τῆς στὴν πρώτη μέρα ποὺ ἱδρύθηκε τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος.

Μέχρι τὸ 1922, οἱ οικονομικὲς, κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς συνθήκες ἦσαν τέτοιες, ποὺ, ἂν καὶ δὲν ὀδήγησαν σὲ μιὰ ὑπέρμετρη διόγκωσιν τῆς Ἀθήνας καὶ ὑπῆρξε μιὰ σχετικὴ χωροθετικὴ ἱσορροπία, ἐν τούτοις ἐμπέδωσαν τὸν κυρίαρχον ρόλον τῆς στὸ συνολικὸν χῶρον. Συγκεκριμένα:

1. Ἡ κατὰ μεγάλας χρονικὰς φάσεις σταδιακὴ ἐπέκτασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καὶ μὲ τὸν τρόπο ποὺ γινόταν, ἔδινε στὴν πρωτεύουσα μιὰ κυρίαρχη θέσιν στὸν χῶρον.
2. Ἐπίσης, λόγω αὐτῆς τῆς σταδιακῆς ἐπέκτασιν, οἱ διάφορες νέες περιφέρειαι ἔπαιξαν τὸ ρόλον «ἀκριτικῶν» περιοχῶν μὲ συνακόλουθα τὴν οικονομικὴν «ἀνασφάλειαν» σ' αὐτὰς καὶ τὴν πληθυσμιακὴν τροφοδότησιν τῆς πρωτεύουσας ἢ τὴν ἐξωτερικὴν μετανάστευσιν.
3. Τὸ ὑπερσυγκεντρωτικὸν σύστημα διοικήσεως ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις στὸ ὅποιοδήποτε ἐπίπεδον πρωτοβουλιᾶς λήψεως ἀποφάσεων στὴν περιφέρεια, εἶχε ἀντίκτυπον στὴ

λειτουργική διάρθρωση όλου του πλέγματος παροχής υπηρεσιών (τράπεζες-εμποριο-κοινωνικές παροχές κλπ.)

4. Η σύνθεση του ελληνικού κεφαλαίου και οι σχέσεις του με το εξωτερικό, επηρέασαν διπλά την ανάπτυξη των οικισμών: Ισχυροποίησαν το ρόλο της πρωτεύουσας και καταδίκασαν σε άτrophία τα υπόλοιπα αστικά κέντρα. Συγκεκριμένα: 4.1. Ο Βασικά φεοδαρικός αγροτικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας διατήρησε, αν όχι πολλαπλασίασε, τον αριθμό των μικρών οικισμών, ενώ οι μεγαλύτεροι αγροτικοί οικισμοί παρέμειναν κέντρα τοπικού διαμετακομιστικού προς την πρωτεύουσα εμπορίου περιορισμένης ακτινοβολίας. 4.2. Η ελληνική βιοτεχνία, καταναλωτικού βασικά τύπου, ελάχιστα μπόρεσε να επηρεάσει στην ανάπτυξη ισχυρών βιομηχανικών κέντρων, αφού βασικοί της τόπος εγκατάστασης ήταν ή πρωτεύουσα. Γύρω απ' αυτήν άλλωστε εγκαταστάθηκαν και οι ξένες εταιρίες που άρχισαν να εκμεταλλεύονται τον όρυκτο πλούτο (Λαύριο). 4.3. Το μεγάλο ελληνικό κεφάλαιο, εφοπλιστικό και μεταπρατικό, συνδεδεμένο άρρηκτα με το ξένο συγκεντρωνόταν στο εξωτερικό, στις τράπεζες, τις πρωτεύουσες και σιγά-σιγά στα μηχανουργεία Πειραιά και λιγότερο στην Καλαμάτα και τη Σύρο.

5. Το σύστημα μεταφορών αναπτύχθηκε με κέντρο την πρωτεύουσα σε κάθε φάση επέκτασης του Έλληνικού Κράτους. Τουτό έγινε εμφανέστερο με την εκτέλεση των πρώτων μεγάλων έργων υποδομής στην Ήπειρωτική Ελλάδα μεταξύ 1880-1890 (δρόμοι, ισθμός Κορινθίου, σιδηροδρομικές συνδέσεις) και την υποβάθμιση βασικών λιμανιών σταθμών, όπως ή Σύρος, το Γαλαξίδι κ.ά., με την εφαρμογή της ατμοκίνησης στα πλοία και της ανάπτυξης των χερσαίων μεταφορών. Είναι ή εποχή που ή αστική τάξη ισχυροποιείται και επιδιώκει να αντιμετωπίσει τα καινούργια προβλήματα και να καλύψει τις καινούργιες ανάγκες, αλλάγλαμένη από τα κατάλοιπα της φεουδαρχίας.
6. Τέλος, ή μόνη εξέλιξη της χώρας από τις ξένες δυνάμεις (λόγω της στρατηγικής γεωπολιτικής θέσης της στα Βαλκάνια, τα οποία στο σύνολό τους είχαν τέτοιες επιδράσεις), πέρα από την απομόνωση των Βαλκανικών χωρών μεταξύ τους και των παραμεθορίων περιοχών από την ιστορική γεωγραφική γειτονία τους, προσέδωσε στην πρωτεύουσα τον κυρίαρχο ρόλο έλέγχου όλου του ελληνικού χώρου.

Η περίοδος του μεσοπολέμου (1923-1940) υπήρξε αποφασιστική για τη μετέπειτα εξέλιξη της διάρθρωσης του ελληνικού χώρου, και κατά συνέπεια του οικιστικού του πλέγματος.

Η τελική όρθοτήση του μεγίστου τμήματος του σημερινού Έλληνικού Κράτους (πλήν της Δωδεκα-

νήσου που προσαρτήθηκε άμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο), οι συνέπειες που προέκυψαν από όλα είχαν συντελεστεί πριν από την περίοδο αυτή και οι νέες ιστορικές συνθήκες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο που επακολούθησαν μετά το 1923, δημιούργησαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο άρχισαν να μορφοποιούνται οι μέχρι τότε σε λανθάνουσα κατάσταση συνθήκες περιφερειακής διάρθρωσης του ελληνικού χώρου.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό διαπιστώνονται ως ουσιαστικοί παράγοντες επιρροής στη διάρθρωση των περιφερειακών σχέσεων:

- α. έντονες δημογραφικές ανακατατάξεις
- β. νέες προοπτικές στη διάρθρωση των παραγωγικών σχέσεων
- γ. έντονες έσωτερικές κοινωνικές αντιθέσεις και ανάγκες
- δ. ανταγωνιστικές πολιτικές σχέσεις μεταξύ των όριστικά πιά όροθετημένων Βαλκανικών χωρών
- ε. πολυδιάστατες οικονομικοπολιτικές εξαρτήσεις της χώρας στα πλαίσια του ανταγωνισμού των μεγάλων δυνάμεων στο χώρο των Βαλκανίων και της Ανατ. Μεσογείου

στ. δεσμένες ανταγωνιστικές κατευθύνσεις των πολιτικών δυνάμεων που άσκούσαν την εξουσία.

Εξευδαικούντας τους παραπάνω παράγοντες σε εκείνα τα στοιχεία που επιτρέπουν να γίνουν αντιληπτές οι επιδράσεις στην περιφερειακή δομή του ελληνικού χώρου, διαπιστώνουμε ότι:

1. Η απότομη είσοδη ενός πληθυσμού 1.000.000 ατόμων από τη Μικρά Άσία επηρέασε ποσοτικά και ποιοτικά τη σύνθεση του συνολικού πληθυσμού. Ός προς την κατανομή του πληθυσμού στο χώρο, παρατηρούμε πώς:

— Ο μεγαλύτερος αριθμός των νέων κατοίκων εγκαταστάθηκε στο τόδο που όρίζεται από το ανατολικό ήπειρωτικό τμήμα της χώρας. Η εγκατάσταση αυτή δέν συντελέστηκε άμέσως, αλλά μέσα σε 5 χρόνια, έτσι ώστε πρακτικά το έτος 1928 να θεωρείται χρόνος όριστικής εγκατάστασης του νέου πληθυσμού στα διάφορα διαμερίσματα και τα αστικά κέντρα.

— Οι πόλεις με πάνω από 10.000 κατοίκους (με ένα αριθμό από 447-184 άτομα και μια αύξηση 37,6% του πληθυσμού τους) άπορρόφησαν σχεδόν το μισό νέο πληθυσμό.

— Το μεγαλύτερο μέρος αυτού του πληθυσμού εγκαταστάθηκε στην Άθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη. Οι διαφοροποιήσεις όμως μεταξύ των τριών αυτών πόλεων υπήρξαν στην περίοδο αυτή σημαντικότερες γιατί (4): ενώ ή Θεσσαλονίκη από ένα πληθυσμό 174.400 κτ. το 1920 έφτασε με την περιφέρεια της (agglomeration) τους 251.250 το 1928, και τους 278.145 κατ. το 1940, ή Άθήνα και ό Πειραιάς, αντίστοιχα, έμφα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Ἐξέλιξη τῆς σύνθεσης τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ ἡλικία καὶ φύλο

Ἔτη	Πληθυσμός	Ὅμαδες ἡλικιῶν				
		0-14	15-24	25-44	45-64	65 καὶ πάνω
1928	6.148.000	32,3	20,1	25,9	16,0	5,8
1940	7.334.900	33,0	16,8	28,2	15,7	6,3
1951	7.632.800	28,3	19,9	27,7	17,2	6,9
1961	8.388.600	26,4	16,1	28,6	20,6	8,3
1971	8.768.600	24,8	συν. 64,0		(X)	11,2

Πηγές: 1. Μέχρι τὸ 1961: Δημογραφικὲς τάσεις καὶ πληθυσμιακὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος 1960-1985, Ἀθήνα 1966, πίνakas 3.
2. Γιά τὸ 1971: Σχέδιον προτύπου μακροχρονίου ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1972, πίν. II. 2.
(X) Στοιχεῖα λείπουν.

νισαν ἓνα πληθυσμὸ τὸ 1920: 317.200 καὶ 135.830, τὸ 1928: 395.900 καὶ 192.800 καὶ τὸ 1940: 481.225 καὶ 186.540 κατ. Τελικὰ οἱ εὐρύτερες περιοχὲς Ἀθῆνας-Πειραιᾶ κοὶ Θεσσαλονίκης παρουσίασαν τὸ 1940 μιὰ σημαντικώτατη διαφορά, δηλαδὴ 1.124.100 κατ. καὶ 278.145 κατ. ἀντίστοιχα. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς οἱ πόλεις τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Πειραιᾶ παρουσίασαν στὴν περίοδο 1928-1940 μείωση πληθυσμοῦ, ἐνῶ παράλληλα οἱ νέοι συνοικισμοὶ τῶν προσφύγων μιὰ ἐκπληκτικὴ αὔξηση.

— Ἐνὰς μέγας ἀριθμὸς τοῦ νέου πληθυσμοῦ ἐγκαταστάθηκε στοὺς οἰκισμοὺς μεταξύ 2.000 καὶ 10.000 κατ.(5). Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ἦταν ὅτι ὁ πληθυσμὸς τοὺς ἀπὸ 9,7% τὸ 1920 (στὸ συνολικὸ πληθυσμὸ τὸ 1920), ἔφθασε τὸ 14,5% καὶ 14,8% τὸ 1928 καὶ 1940 ἀντίστοιχα.

— Παρατηροῦμε πὼς ἡ κατηγορία τῶν οἰκισμῶν 10.000-20.000 κατοίκων τῆς χώρας, στὸν ἀριθμὸ πού καὶ σήμερα ἐμφανίζονται, δημιουργήθηκε τότε. Ἡ ἐλάχιστη αὔξηση μεταξύ 1928-1940 δείχνει τὴν ἐλάχιστη πολλαπλασιαστικὴ ἐλκτικὸτητα πού εἶχαν οἱ μικρὲς αὐτὲς πόλεις.

Συμπερασματικά, ἐξετάζοντας αὐτὴ τὴν περίοδο διαπιστώνουμε πὼς ἡ συνολικὴ ἄνιση κατανομῇ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας ἀνάμεσα στὸ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμήμα τῆς καὶ ἡ ἀφύσικη ποσοτικὴ καὶ χωρικὴ κλιμάκωση τῶν μεγεθῶν τῶν πόλεων συντελέστηκαν στὴν περίοδο αὐτή.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ, παρατηροῦμε ὅτι ὁ νέος πληθυσμὸς, παραγωγικὸς στὸ μεγαλύτερο μέρος του, ἐπηρεάσε θετικὰ τὴ συνολικὴ διάρθρωση τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ ἡλικίες (πίν. 1) καὶ ἔδωσε μιὰ νέα διάσταση στὴ σύνθεση τῆς ἀπασχόλησης. Ἡ ἀναζήτηση ἀπασχόλησης ἀπὸ τὸ νέο πληθυσμὸ δὲν μπορούσε νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ τὴ γεωργία. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ ἄλλους τομεῖς ἀπασχόλησης στὶς πόλεις καὶ βασικὰ στὶς μεγαλύτερες, πράγμα τὸ ὁποῖο καὶ ἔγινε, ἀλλὰ μὲ συνθήκες ἐργασίας πού δημιούργησαν μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα (ἀνεργία, ὑποαπασχόληση,

χαμηλὰ μεροκάματα, ἐμφάνιση παρασιτικῶν ἐπαγελμάτων κλπ.). Ἡ εἰσροὴ τοῦ νέου πληθυσμοῦ, οἱ συνθήκες ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς (βλ. πῶ κατω) καὶ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα πού δημιουργήθηκαν στὴν περίοδο αὐτὴ, ἐνίσχυσαν τὴν ὑπερπόντια μετανάστευση, πού ἦδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα ἀποτελοῦσε μόνιμο παθογενὲς φαινόμενο τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου.

2. Ἡ χώρα ἐμφανίζει στὴν περίοδο αὐτὴ, γιὰ πρώτη φορά στὴν νεοελληνικὴ ἱστορία τῆς, σαφεῖς προϋποθέσεις καπιταλιστικῆς δομῆς τῆς οἰκονομίας τῆς. Μιᾶς δομῆς ὅμως πού καθορίστηκε καὶ ἐκφράστηκε ἀπὸ τὶς γενικότερες πολιτικοοικονομικὲς ἐξαρτήσεις τῆς χώρας οἱ ὁποῖες καὶ τῆς καθόρισαν ἀντίστοιχα τὸν περιθωριακὸ τῆς ρόλο. Οἱ νέες αὐτὲς συνθήκες ἐκφράστηκαν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας:

Στὴ γεωργία, ἡ ἐκμετάλλευση τῆς γῆς ἀπὸ τὸ φεουδαρχικὸ χαρακτῆρα πού ἔχει τὴν περίοδο μέχρι τὸ 1910-12, περνάει, μὲ τὶς γεωργικὲς ἀπαλλοτριώσεις, τὰ θεσμικὰ γενικὰ μέτρα, τὴ συνεταιριστικὴ ὀργάνωση τῶν ἀγροτῶν κ.λπ., σ' ἓνα χαρακτῆρα καπιταλιστικό. Ἡ πιστοδότηση καὶ ὄχι ἡ παραγωγικὴ λειτουργία ὅμως τῶν συνεταιρισμῶν, ἡ ἐξάρτηση τῆς χρηματοδότησης ἀπὸ τὶς τράπεζες, βασικὰ κατευθυνόμενες ἀπὸ τὸ μεγάλο κεφάλαιο, καὶ ὁ τρόπος πού ἀρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἡ ἐμπορία τῶν προϊόντων, ἀφῆσαν σαφὴ τὰ ἴχνη τους σὲ μιὰ γεωργία πού ποτὲ δὲν μπόρεσε νὰ περάσει στὰ χέρια τῶν ἀγροτῶν. Ἡ λεγόμενη «ψυαίρος» παρέμεινε, μὲ τὰ μικρὰ ἢ μεγαλύτερα ἀγροτικά τῆς κέντρα, ἐξαρτημένη καὶ ἐλεγχόμενη ἀπὸ τὰ ἀστικά κέντρα κατανάλωσης καὶ βασικὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ μπορούμε τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ γιὰ πρώτη φορά νὰ μιλήσουμε γιὰ ἀνάπτυξη τοῦ βιομηχανικοῦ τομέα τῆς χώρας (6). Ὅμως κι ἐδῶ διαπιστώνουμε πὼς ἡ προσπάθεια ἐξέλιξης τοῦ καπιταλιστικοῦ χαρακτῆρα τῆς μεταποίησης παρέ-

μεινε ημιτελής. Άσφαλώς αναπτύχθηκαν μεγάλες βιομηχανικές μονάδες στην ύφαντουργία, στα είδη διατροφής, στα χημικά προϊόντα (λιπάσματα, σαπούνια, έκρηκτικές ύλες), στα δέρματα και την επεξεργασία καπνού. Όμως, μεγάλης κλίμακας βιομηχανίες υπήρξαν λίγες, ενώ οι περισσότερες παρέμειναν μικρές βιομηχανικές ή καλύτερα βιοτεχνικές ή οικογενειακές μονάδες καταναλωτικών ειδών. Άλλα και ο γενικότερος χαρακτήρας της βιομηχανίας παρέμεινε καταναλωτικός. Οι μεγάλες βιομηχανίες, μεταξύ των οποίων και οι εκμεταλλευόμενες τον ορυκτό πλούτο, διατήρησαν τις συνδέσεις του κεφαλαίου τους με το εξωτερικό κάτω από συνθήκες που δεν επέτρεψαν την ανάπτυξη της βαρείας βιομηχανίας στην Ελλάδα.

Για την ανάπτυξη του τομέα της βιομηχανίας, βασικοί συντελεστές ήταν από τη μία μεριά η εισροή του νέου πληθυσμού και από την άλλη η τάση του ελληνικού εφοπλιστικού και χρηματιστηριακού κεφαλαίου, μέσω των τραπεζών, να εγκατασταθεί στην Ελλάδα. Η σημασία του νέου πληθυσμού ήταν διπλή: από τη μία μεριά πρόσφερε ένα νέο επιχειρηματικό πνεύμα που κατευθύνθηκε στο εμπόριο και τη βιομηχανία, από την άλλη δέ, ένα μεγάλο εργατικό δυναμικό που αναγκασμένο να επιβιώσει ήταν έτοιμο να προσφέρει την εργασία του δύναμη σε ιδιαίτερα χαμηλή «τιμή».

Ο καταναλωτικός χαρακτήρας λοιπόν της ελληνικής βιομηχανίας, τα συγκεντρωμένα φτηνά-εργατικά χέρια στα αστικά κέντρα, βασικά στην Αθήνα, οι σχέσεις του μεγάλου κεφαλαίου με τις τράπεζες και η συγκέντρωση των υπηρεσιών στην πρωτεύουσα, ήταν τα βασικά κριτήρια επιλογής του τόπου εγκατάστασης των ελληνικών βιομηχανιών. Και τα κριτήρια αυτά συνέκλιναν προς την πρωτεύουσα.

Ανάλογα με τις νέες αυτές τάσεις στη διάρθρωση της γεωργίας και της βιομηχανίας, αναπτύχθηκε και το μεταπρατικό εμπόριο στη χώρα. Η διακίνηση των εσωτερικών προϊόντων, αγροτικών και βιομηχανικών, η διόγκωση των εισαγωγικών προϊόντων που δεν παρήγαγε η χώρα, και η ανάπτυξη ορισμένων εξαγωγών, ήταν οι κύριοι συντελεστές που έδωσαν σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη του εμπορίου, που κύριος χώρος δράσης του ήταν τα αστικά κέντρα και λιμάνια, βασικά δέ η Αθήνα και ο Πειραιάς. Σ' αυτή την προτίμηση εγκατάστασης των εμπορικών επιχειρήσεων στα νότια της χώρας άσφαλως έπαιξαν ρόλο και οι ιστορικές σχέσεις του εμπορομεσσιτικού κεφαλαίου με το παροικιακό κεφάλαιο της Μέσης Ανατολής και της Αιγύπτου.

Με βάση λοιπόν αυτά τα κριτήρια η Αθήνα ήδη από την περίοδο αυτή, με την τεχνητή διόγκωσή της και τα ιστορικά πλεονεκτήματά της, κυριάρχησε στο σύνολο του ελληνικού χώρου. Μία κυριαρχία που δημιούργησε δυνάμεις Έλξης και άδράνειας

προς διάφορες περιοχές. Έλξης προς το χώρο της παλαιάς Ελλάδας και τα νησιά των Κυκλάδων και άδράνειας προς το Βορειοελλαδίτικο χώρο και τα νησιά προς τη Μ. Ασία.

3. Οι δυνάμεις άδράνειας όμως που αναπτύχθηκαν στις πιο πάνω περιοχές σε όφελος της πρωτεύουσας όφειλονται και σε άλλους παράγοντες. Αυτοί θα πρέπει ν' αναζητηθούν στη νέα κατάσταση ισορροπίας στο Βαλκανικό χώρο και στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι συνεχείς εντάσεις μεταξύ των Βαλκανικών χωρών, που τις πηγές τους θα τις βρούμε σχεδόν για όλες τις χώρες έξω απ' αυτές, ελαχιστοποιήσαν τις κοινωνικές, οικονομικές, ιστορικές διασυνδέσεις μεταξύ των γειτονικών περιοχών που πριν υπήρχαν σε σημαντικό βαθμό αναπτυγμένες. Η άνακοπή μιας προηγούμενης ιστορικής συνέχειας και η δημιουργία νέων συνθηκών ήταν φυσικό για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα να προκαλέσει αυτές τις δυνάμεις άδράνειας και να δημιουργήσει, θα λέγαμε, συνθήκες μιας φαινομενικής «αυτάρκειας λειτουργίας» που μ' άλλα λόγια δεν ήταν παρά μία επικίνδυνη μακροχρόνια στασιμότητα, που μεγάλωνε το χάσμα βαθμού ανάπτυξης ως προς την πρωτεύουσα. Τοίτο εξηγεί γιατί μέσα στις νέες συνθήκες εξέλιξης της Ελληνικής Οικονομίας, και παρά το γεγονός της εισροής μεγάλου τμήματος του νέου πληθυσμού, η Θεσσαλονίκη παρέμεινε στο τέλος της περιόδου αυτής στάσιμη σε σχέση με την εξέλιξη της περιοχής Αθήνας-Πειραιά.

Κλείνοντας τη συνοπτική αυτή ιστορική θεώρηση της εξέλιξης του δικτύου των οικισμών, διαπιστώνουμε πώς τα βασικά φαινόμενα της σημερινής δομής του ελληνικού χώρου, δηλ. η ανισομερής σχέση κέντρου και περιφέρειας, η αφύσικη κλιμάκωση των μεγεθών των οικισμών, με κορυφή και σε μεγάλη απόσταση την υδροκέφαλη Αθήνα, οι ελλείψεις οργανικών διαπεριφερειακών συνδέσεων, το υπερσυγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης, η άκτινωτή ανάπτυξη των μεταφορών κλπ., άρχισαν να μορφοποιούνται έχοντας τις ρίζες τους στην ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, στην περίοδο 1923-40, και αποτελούν συνέχεια της ανάπτυξης του τότε καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ενός τρόπου παραγωγής ο οποίος λόγω των εσωτερικών καταβολών του και της εσωτερικής του διάρθρωσης (μεταπρατικό εμπόριο, μικρές βιομηχανίες, βιοτεχνίες, υπηρεσίες διογκωμένες από παρασιτικά επαγγέλματα, έντονος άγροτικός χαρακτήρας, μειωμένο άγροτικό δυναμικό) οδήγησε στην ανάπτυξη μιας μικροαστικής στην πλειονοφία της κοινωνίας.

γ. χαρακτηριστικές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης στη σημερινή δομή του δικτύου αστικών οικισμών

Σάν σημερινή περίοδο για την εξέταση της δομής του δικτύου των οικισμών, δαχόμαστε την περίοδο

ἀπὸ τὸ 1948 μέχρι σήμερα. Ἡ παραδοχὴ αὕτῃ γίνεται:

- γὰ λόγους ἱστορικῆς συνέχειας στὸ σύνολο αὐτῆς τῆς περιόδου
- ἐπειδὴ οἱ εἰδικές συνθήκες τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ στὴ συνέχεια τοῦ ἐμφύλιου (διάστημα 1940-1948) ἀποτελέσαν οὐσιαστικὴ τομὴ ὡς πρὸς τὴν προηγουμένη περίοδο (1923-1940) καὶ σύγχρονα ἀρετρία γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε (καταστροφές καὶ ἀπώλειες, ἐπιλογές γιὰ τὸν τρόπο καὶ τὴ μορφή τῆς ἀνασυγκρότησης).

Μέσα ὅμως στὴν περίοδο 1948-1976 ποὺ ἐξετάζουμε, θὰ πρέπει νὰ διακρίνουμε τὶς ἔντονες διαφοροποιήσεις στὴ διάρθρωση τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου μετὰ τὸ 1960. Οἱ διαφοροποιήσεις αὐτές εἶναι τόσο σημαντικές, ὥστε θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε σὰν σύγχρονη περίοδο ἀναφορὰς τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι σήμερα. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἡ βασικὴ σχέση τῆς ἀνισόμερης περιφερειακῆς δομῆς ὡς πρὸς τὸ κέντρο, ἔστω καὶ με τὶς νέες συνθήκες, διατηρεῖται, ἐπιβάλλει τὴν παράλληλη ἐξέταση τῆς περιόδου 1948-1960. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἐξεταστούν συγκριτικὰ οἱ δύο αὐτὲς περίοδοι, γιατί ἔτσι γίνεται σαφέστερο τὸ κρίσιμο σημεῖο στὸ ὁποῖο βρίσκεται ἡ ἀνισόμερη περιφερειακὴ δομὴ τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου καὶ κατὰ συνέπεια ἡ διάρθρωση τοῦ οἰκιστικοῦ δικτύου τούτου.

Ἡ πρώτη περίοδος 1948-1960 μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ σὰν φάση ἀνασυγκρότησης τῆς χώρας ἀπὸ τὶς καταστροφές τῆς περιόδου 1940-1948 καὶ προσπάθεια γιὰ «ἀνάπτυξη». Ἡ ἀνασυγκρότηση αὐτῇ, ποὺ προγραμματίστηκε καὶ με βάση τὶς νέες ἀνάγκες, στηρίχθηκε στὴ διάρθρωση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας τοῦ μεσοπολέμου καὶ ἀκολούθησε τὶς ἴδιες οὐσιαστικὰ κατευθύνσεις. Τὰ μέτρα ποὺ πάρθηκαν, ἡ ἐπιλογὴ ποὺ ἐγίνε, οἱ στόχοι ποὺ τέθηκαν καὶ τὰ ἔργα ποὺ ὑλοποιήθηκαν, δὲν ἦσαν προσανατολισμένα πρὸς οὐσιαστικὰ διαρθρωτικὰ ἀλλαγές ποὺ θὰ ἐξασφάλιζαν, πέρα ἀπὸ τὴν οικονομικὴ ἰσορροπία καὶ ἐξέλιξη, τὴ συνολικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας.

Παρὰ τὰ θεσμικὰ καὶ ὀργανωτικὰ μέτρα ποὺ πάρθηκαν στὴ γεωργία, πραγματοποιήθηκαν ἐπουσιώδεις διαρθρωτικὲς ἀλλαγές, με ἀποτέλεσμα ὁ ἀγροτικός πληθυσμὸς νὰ φυτοζοοῖ, νὰ μεταναστεύει ὑπερπόντια ἢ νὰ ἀναζητεῖ καλύτερη τύχη στὴν πρωτεύουσα.

Ἡ βιομηχανία, παρὰ τὰ προγράμματα ἐξηλεκτρισμοῦ, τὰ θεσμικὰ μέτρα γιὰ τὴν προσέλκυση ξένων κεφαλαίων, γιὰ τὴν πιστοδότηση τῶν ἐπαρχιακῶν βιομηχανιῶν, τὴν ἀποκέντρωση τῆς βιομηχανίας, τὴν προστασία τῶν ἐγχώριων προϊόντων, διατήρησε τὰ παλιὰ δομικὰ χαρακτηριστικά της: καταναλωτικὸς χαρακτήρας, μικρὲς μονάδες με χαμηλὸ ἐπεν-

δεδυμένο κεφάλαιο, ἐλλιπὴ ὀργάνωση καὶ τεχνολογικὸ ἐξοπλισμό. Ἡ βαρεῖα βιομηχανία ἐλάχιστα ἀναπτύχθηκε. Ὁ μόνος τομέας τῆς οἰκονομίας ποὺ σημείωσε σημαντικὴ ἀνοδο ἦταν οἱ οἰκοδομικοὶ κλάδοι, ποὺ ἀπορρόφησαν τὶς ἰδιωτικὲς ἐπενδύσεις καὶ ἀποταμιεύσεις καὶ ἐπέλεξαν σὰν βασικὸ χῶρο δράσης τοὺς τὴν πρωτεύουσα.

Τὰ σημαντικὰ δημόσια ἔργα ὁδοποιίας καὶ ὑποδομῆς γενικότερα, ἐνῶ βοήθησαν σὲ κάποιον βαθμὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς περιφέρειας, οὐσιαστικὰ ἐνέτειναν τὴν ἐλκτικὴ δύναμη τῆς Ἀθήνας.

Μέσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες ἡ πρωτεύουσα διατήρησε τὴν ἀποκλειστικότητα στὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τοῦ τόπου ἐγκατάστασης τῶν βιομηχανιῶν (7) (κέντρο ὑπηρεσιῶν κατανάλωσης προϊόντων, κεντρικὸς κόμβος συγκοινωνιῶν καὶ τουριστικῶν μεταφορῶν, περιοχὴ οἰκοδομικῆς δραστηριότητας, ἀγορὰ ἐργασίας). Ἡ ἐλκτικὴ αὐτὴ δύναμη τῆς στὸν πληθυσμὸ δημιουργοῦσε ὅπως εἶναι φυσικὸ πολλαπλασιαστικὲς ἐλκτικὲς δυνάμεις, τόσο γιὰ τὴ βιομηχανία, ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὶς ὑπηρεσίες. Τὴν περίοδο αὕτῃ, ὑπῆρξε σημαντικὴ ἔνταση τοῦ διαφορετικοῦ ρυθμοῦ ἐξέλιξης μεταξὺ κέντρου καὶ περιφέρειας (σὲ ὄφελος τοῦ πρώτου), ἔνταση δηλ. τῆς ἀνισόμερης ἀνάπτυξης. Αὐτὸ φυσικὰ δημιούργησε πιεστικὲς καταστάσεις ποὺ σὲ συνδυασμὸ με τὰ καυσάνεργα δεδομένα τῆς 10ετίας 61-71 ὁλοκληρώσαν τὴν κρίσιμη διάρθρωση τῶν περιφερειακῶν σχέσεων τῆς χώρας.

Τὴν ἴδια περίοδο 1948-60, οἱ χώρες τῆς Δ. Εὐρώπης, ἀκρίβεστερα τῆς Κεντρικῆς (Δ. Γερμανία, Βέλγιο, Ὁλλανδία, Γαλλία, Λουξεμβούργο), ἔχοντας προωθήσει τὴν ἀνασυγκρότηση τῶν ἐθνικῶν τοὺς οἰκονομῶν δημιουργοῦν τὴν ΕΟΚ. Γιὰ τὶς χώρες αὐτές, ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη σήμαινε αὐξηση τῆς παραγωγῆς τοὺς στὸ διεθνὲς ἀνταγωνιστικὸ ἐπίπεδο, καὶ ἐπομένως μεγάλες ἀνάγκες σὲ φτηνὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ (ποὺ ἐν μέρει ἔλειπε λόγω τῶν ἀπωλειῶν τοῦ πολέμου).

Γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἡ ὑπογραφή τῆς σύμβασης μετὰ τὴν ΕΟΚ τὸ 1961 (με πρόβλεψη εἰσδοχῆς τῆς τὸ 1980) καὶ ἡ ταυτόχρονη σχεδὸν ὑπογραφή τῶν συμβάσεων ἐργασίας μετὰ τὶς χώρες αὐτές (1958 μετὰ τὸ Βέλγιο, 1961 μετὰ τὴ Δ. Γερμανία κλπ.), πέρα ἀπὸ τὶς προθέσεις γιὰ μιὰ ἀδιάρθρωση τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, ἔδωσαν μιὰ «προσωρινὴ λύση», ὅπως ἀποκαλέστηκε τότε, στὸ πρόβλημα τοῦ πλεονάζοντος ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ τῆς χώρας.

Στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειας καπιταλιστικοποίησης τῆς χώρας ἐπιδίδκεται τὴν περίοδο 1961-73 ἐξασφάλιση δανείων, σύνδεση με διεθνεῖς ὀργανισμοὺς, εἰσαγωγὴ ξένων κεφαλαίων γιὰ ἐπενδύσεις. Στὸ χῶρο, οἱ ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ξένων κεφαλαίων ἐκφράζονται ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς πολιτείας μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ καὶ τὴν προσπάθεια ἐφαρμογῆς τοῦ οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. 'Εξέλιξη του αριθμού των πόλεων κατά κατηγορίες μεγέθων μεταξύ 1951, 1961 και 1971

	1951	1961	1971	Αριθμός πόλεων με αύξομείωση			
				Αύξηση 1951 - 1961	Μείωση 1951 - 1961	Αύξηση 1961 - 1971	Μείωση 1961 - 1971
10.000 - 19.999	28	25	23	21	4	12	11
20.000 - 29.999	12	12	12	10	2	10	2
30.000 - 39.999	6	8	10	7	1	8	2
40.000 - 49.999	4	3	5	3	—	2	2
50.000 - 59.999	1	2	1	2	—	1	—
60.000 - 69.999	—	1	—	1	—	—	—
70.000 - 79.999	1	—	1	—	—	1	—
80.000 - 89.999	—	1	2	1	—	2	—
90.000 - 99.999	1	—	—	—	—	—	—
100.000 - 149.999	—	1	1	1	—	1	—
150.000 - 249.999	—	—	—	—	—	—	—
250.000 - 499.999	1	1	—	1	—	—	—
500.000 - 999.999	—	—	1	—	—	1	—
1.000.000 - 1.999.999	1	1	—	1	—	—	—
2.000.000	—	—	1	—	—	1	—
	55	55	57				

του χωροταξικού σχεδιασμού που έχουν ενταχθεί στις έπιλογές και τους στόχους ανάπτυξης.¹

Ασφαλώς, μέσα στά πλαίσια της προοπτικής αναδιάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας, το γεγονός αυτό αποτελεί λογική συνέπεια. Θά πρέπει όμως να τονιστεί, ότι συμπίπτει με την περίοδο έντασης του διεθνούς καπιταλιστικού ανταγωνισμού στο χώρο της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής και την ανάγκη των διεθνών μονοπωλίων και πολυεθνικών εταιριών, πέρα από τον πολιτικοστρατιωτικό έλεγχο της χώρας ν' αποκτήσουν εγγυημένα οικονομικά έρεϊσματα, που θά εξασφάλιζαν τις μελλοντικές τους επιδιώξεις.

Έτσι, παρ'οτινάζεται το έπιφανειακό αντιφατικό φαινόμενο στην περίοδο 1960-73, από τη μία μεριά νά μεταναστεύει το έργατικό δυναμικό της χώρας

1. Π. Λουκάκης, βλ. (3) ύποσημ. 4, 5, την έποχή αυτή ιδρύονται: το σημερινό Κέντρο Οικονομικού Προγραμματισμού και Έρευνών (ΚΕΠΕ) με διευθυντή τον Ανδρέα Παπανδρέου, και από το Υπουργείο Συντονισμού οι Υπηρεσίες Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΥΠΑ) ύπαγομενες σ' αυτό. Έπίσης λειτουργεί την ίδια έποχή ο Όργανισμός Βιομηχανικής Ανάπτυξης (ΟΒΑ) που άργότερα θά μετατραπεί στην Έλληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Ανάπτυξης (ΕΤΒΑ). Παράλληλα στην Έδρα Πολεοδομίας του ΕΜΠ άρχίζει ή έπεξεργασία διπλωματικών εργασιών σέ θέματα περιφερειακής ανάπτυξης, και άργότερα ιδρύεται από αυτήν το Σπουδατήριο Πολεοδομικών Έρευνών που γιά λογαριασμό του κράτους εκπόνησε σχέδια περιφερειακής ανάπτυξης γιά την Πελοπόννησο, Ήπειρο, Θεσσαλία. βλ. Δ. Αθανασόπουλος, 'Η [περιφερειακή] ανάπτυξη - Έννοια και προϋποθέσεις, Έστια, Αθήνα (1962) και ΚΕΠΕ, Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών οικισμών, Αθήνα, 1965, και ΟΒΑ, Γενική έπισκόπηση της Έλληνικής Βιομηχανίας, Αθήνα, 1962 και Α. Αραβαντινός - Ι. Πετρίδης, ΑΠεριφερειακή ανάπτυξη - Μεθοδολογία ανάλυσεως, εκδ. ΤΕΕ, Αθήνα, 1965.

και από την άλλη νά δημιουργούνται προϋποθέσεις εγκατάστασης στην Ελλάδα μεγάλων διεθνών βιομηχανικών συγκροτημάτων. Ακριβώς όμως αυτές οι αντίφασεις κι όσα πιδό πάνω αναφέρθηκαν, έδωσαν την «προσωρινή διέξοδο» στην προηγούμενη κρίσιμη κατάσταση και δημιούργησαν προϋποθέσεις γιά διαρθρωτικές αλλαγές στο χαρακτήρα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Προκάλεσαν όμως έντονες μεταβολές στην περιφερειακή συγκρότηση της χώρας, γιати το έργατικό δυναμικό έφευγε από την περιφέρεια ενώ οι ξένες και ελληνικές ξένες εταιρίες αναζητήσαν τον τόπο εγκατάστασής τους εκεί που ύπήρχε φτηνό έργατικό δυναμικό, δηλαδή την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.

Η συλλογιστική που αναπτύχθηκε πιδό πάνω μās οδηγεί στη διαπίστωση πώς οι έπιπτώσεις της ανισόμερης ανάπτυξης, σέ περιφερειακό επίπεδο, παράλληλα με την υπερτροφική διόγκωση της πρωτεύουσας δημιούργησαν διαλυτικά φαινόμενα, τόσο στην έσωτερική δομή των περιφερειών, όσο και στις μεταξύ των περιφερειών διασυνδέσεις, με άμεσες επιδράσεις στην έσωτερική συνοχή του ελληνικού χώρου και τη διάρθρωση του δικτύου των οικισμών του.

α. Η εξέλιξη των αστικών κέντρων κατά μέγεθος

Στην πορεία της μεταπολεμικής εξέλιξης των αστικών κέντρων παρατηρούμε πώς ό συνολικός τους αριθμός δέν μεταβλήθηκε (πίν. 2). Οι δύο νέοι οικισμοί που εμφανίζονται στά αστικά κέντρα μεταξύ 1961-1971, δηλ. τα Άνω Λιόσια κι ό Άσπρόπυργος, έντάσσονται ούσιαστικά στο πολεοδομικό

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Ἐξέλιξη τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ κατὰ κατηγορίες μεγεθῶν πόλεων

Μεγέθη πόλεων	Ἀριθμὸς πόλεων	1961 Συνολικὸς πληθυσμὸς	%	Ἀριθμὸς πόλεων	1971 Συνολικὸς πληθυσμὸς	%
10.000 - 19.999	25	372.962	10,3	23	330.176	7,1
20.000 - 29.000	12	301.396	8,3	12	281.548	6,0
30.000 - 39.000	8	259.872	7,1	10	331.702	7,1
40.000 - 49.999	3	127.938	3,5	5	210.304	4,5
50.000 - 59.999	2	106.799	2,8	1	53.026	1,1
60.000 - 69.999	1	69.983	1,9	—	—	—
70.000 - 79.999	—	—	—	1	72.760	1,6
80.000 - 89.999	1	80.846	2,2	2	172.806	3,8
90.000 - 99.000	—	—	—	—	—	—
100.000 - 149.999	—	103.985	2,8	1	120.847	2,6
150.000 - 249.999	—	—	—	—	—	—
250.000 - 499.999	1	380.648	10,4	—	—	—
500.000 - 999.999	—	—	—	1	567.360	11,9
1.000.000 - 1.999.999	—	—	—	—	—	—
2.000.000	1	1.852.709	50,7	1	2.540.241	54,3
	55	3.657.709	100,0	57	4.670.270	100,0

Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ. Ἀπογραφή 1971.

συγκρότημα τῆς Ἀθῆνας.¹ Ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν ἐλληνικῶν πόλεων κατὰ κατηγορίες μεγεθῶν προκύπτει, ὅτι ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς πόλεων κυμαίνεται μεταξύ 10.000 - 40.000 κατ. μ' ἓνα ἰδιαίτερα ὑψηλὸ ποσοστὸ οἰκισμῶν ἀρνητικῆς πληθυσμιακῆς μεταβολῆς (κυρίως στὴν κατηγορία 10.000-19.999 κατ.). Τοῦτο ἐπαληθεύεται κι ἀπὸ τὸν πίνακα 3 στὸν ὁποῖο τὰ ποσοστὰ τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ τῶν παραπάνω κατηγοριῶν, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐντονώτατη αὐξηση τοῦ συνόλου, παρουσιάζουν χαρακτηριστικὴ μείωση. Ἀπὸ τὸν πίνακα 2 προκύπτει, ὅτι ἡ ἀνώμαλη κλιμάκωση τῶν ἐλληνικῶν πόλεων κατὰ μέγεθος, παρ' ὅλες τὶς αὐξητικὲς τάσεις τῶν μεσαίου μεγέθους ἀστικῶν κέντρων, ἐντάθηκε λόγω τῆς διδγκωσης τῆς Ἀθῆνας καὶ τῆς ἀποτομῆς αὐξησης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ διεύρυνση αὐτῆς τῆς ἀπόστασης μεταξύ τῶν μικρῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ τῶν μεγαλύτερων, ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ πίνακα 3.

β. Γενικά χαρακτηριστικά τῆς ἐξέλιξης καὶ κατανομῆς τῶν ἀστικῶν οἰκισμῶν στὸ χῶρο

Ἐξετάζοντας τὴν κατανομὴ τῶν οἰκισμῶν πάνω ἀπὸ 2.000 κατ., διαπιστώνουμε πὼς ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τους, ποὺ συγκεντρώνεται καὶ τὸ σημαντικότερο ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, εἶναι συγκεντρωμένοι στὸ ἀνατολικὸ τόξο τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας (χάρτης 1).² Τὸ μεγαλύτερο καὶ πολυπλη-

θέστερο ἐπίσης ποσοστὸ οἰκισμῶν συγκεντρώνεται στὶς πεδινὲς περιοχές, καὶ κυρίως στὴν περιοχή κάτω ἀπὸ τὴν ὑπομετρικὴ καμπύλη τῶν 100 μ. Ἦδη τὸ 1961 (πίν. 4), τὸ 54,84% τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν συγκεντρωμένο στους 3.073 ἀπὸ τοὺς 11.615 οἰκισμοὺς τῆς χώρας μέσα στὴν καμπύλη τῶν 100 μ., ἐνῶ μέχρι τὰ 400 μ. ἦταν κατανεμημένο τὸ 83,23% τοῦ πληθυσμοῦ, σὲ 6.522 οἰκισμοὺς. Ἐπισημαίνεται τὸ γεγονός, ὅτι ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀστικά κέντρα (πάνω ἀπὸ 50.000 κατ.) τὰ περισσότερα εἶναι παραθαλάσσια (πλὴν Λάρισας, Ἰωαννίνων, Σερρών καὶ Ἀγρινίου). Τὰ περισσότερα ἐπίσης εἶναι σύνθετοι κυκλοφοριακοὶ κόμβοι μὲ δύο τουλάχιστον ἀπὸ τὰ 3 εἶδη μεταφορικῶν δικτύων (χερσαίων, θαλασσίων, ἐναερίων).

Στὴν πορεία τῆς ἐξέλιξης τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀστικῶν κέντρων, ἀλλὰ καὶ τῶν διαφόρων περιφερειῶν γενικότερα, διαπιστώνουμε οὐσιαστικὲς μεταβολὲς μεταξύ 1951-1961 καὶ 1961-1971.

1. Ἐνὼ στὴ χρονικὴ περίοδο 1951-61 τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν περιφερειῶν καὶ ἀστικῶν κέντρων τῆς χώρας παρουσίαζε αὐξηση πληθυσμοῦ (μὲ ἐξαίρεση τὴν Κεντρικὴ-Νότια Πελοπόννησο καὶ τὰ αἰγαιοπελαγίτικα νησιά), στὴ χρονικὴ περίοδο 1961-71 παρουσιάζεται ἐντελὴς ἀντίθετη εἰκόνα. Περιοχὲς ἐντονῆς πληθυσμιακῆς αὐξησης, ὅπως ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Μακεδονία, παρουσιάζουν στὴν τελευταία χρονικὴ περίοδο ἐντονώτατη μείωση, καὶ μάλιστα ἡ Μακεδονία τὸν μεγαλύτερο ποσοστὸ καὶ στὰ ἀστικά κέντρα τῆς (χάρτες 2 καὶ 3).

2. Παρ' ὅλα αὐτὰ, τὰ μεγαλύτερα ἀστικά κέντρα τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας (μ' ἐξαίρεση τὰ παραπάνω ποὺ ἀναφέρθηκαν), σ' ἀντίθεση μὲ τοὺς χώρους ἄμεσης ἐπιρροῆς τους (τὸν νομό), συνέχισαν ν'

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Κατανομή πληθυσμού και οικισμών κατά υψομετρικές χαμπύλες

Υψομετρικές χαμπύλες	Κατανομή οικισμών		Κατανομή πληθυσμού	
	Απόλυτοι αριθμοί	%	Απόλυτοι αριθμοί	%
Σύνολο	11.615	100,00	8.388.553	100,00
0 - 99	3.073	26,46	4.660.077	54,84
100 - 199	1.906	16,41	1.364.062	16,26
200 - 299	1.309	11,28	577.221	6,88
300 - 399	1.131	9,74	440.017	5,25
400 - 499	938	8,07	331.957	3,96
500 - 599	836	7,20	267.066	3,15
600 - 699	745	6,41	294.125	3,51
700 - 799	586	5,05	220.762	2,63
800 - 899	449	3,86	133.439	1,59
900 - 999	313	2,69	85.507	1,02
1000 - 1099	170	1,46	45.507	0,53
1100 - 1199	103	0,89	23.231	0,28
1200 - 1299	33	0,28	3.375	0,04
1300 - 1399	11	0,09	853	0,01
1400 - 1499	9	0,08	529	0,01
1500 -	3	0,03	1.004	0,01

Π Η Γ Η: ΕΣΥΕ, 'Απογραφή Πληθυσμού — Κατοικιών 1961, τόμος Α1, πίν. IV.

αυξάνουν και μάλιστα με έντονους ρυθμούς αύξησης (χάρτης 4).

Δυστυχώς, δεν υπάρχουν στοιχεία για τις εσωτερικές μετακινήσεις του πληθυσμού της χώρας. Μπορεί όμως κανείς να υποθέσει βάσιμα (σε συνδυασμό με την εξωτερική μετανάστευση, την υπέρμετρη διόγκωση της 'Αθήνας και Θεσσαλονίκης και την έντονη αύξηση του πληθυσμού των μεσαίων αστικών κέντρων), ότι αντικαθίσταται ο πληθυσμός στα μικρότερα αστικά κέντρα. Υπάρχει, θα λέγαμε, μία πληθυσμιακή μετάγχιση από τους αγροτικούς οικισμούς προς την 'Αθήνα μέσω των μικρότερων αστικών οικισμών. Φυσικά, τούτο παράλληλα με την κατ' ευθείαν μετακίνηση προς την πρωτεύουσα ή τη Θεσσαλονίκη.

3. Οι νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην περίοδο 1961-1971 επηρέασαν κατά διαφορετικό τρόπο το χαρακτήρα της μετανάστευσης στις διάφορες περιοχές της χώρας. 'Η μετανάστευση, από «περιπόντιω» μέχρι το 1960 (8), μετατράπηκε σε «ευρωπαϊκή» (χάρτης 5) και επηρέασε κυρίως περιφέρειες, όπως η Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη, που κατ' έξοχή είχαν πριν μικρό μεταναστευτικό ρεύμα, και παρουσίασαν τις μικρότερες εσωτερικές μετακινήσεις του έργατικού δυναμικού προς την πρωτεύουσα (χάρτες 5 και 6). Είναι πολύ χαρακτηριστικές οι διαφορές των διαγραμμάτων μετανάστευσης, ποσοτικά και σε μορφή, μεταξύ των περιφερειών της Βόρειας και Νότιας Ελλάδας, καθώς και οι διαφορετικοί βαθμοί εξέλιξής τους μετά την προσωρινή μείωση της μετανάστευσης το 1967, λόγω της οικονομικής κρίσης στη Δ. Ευρώπη.

'Επισμαίνεται τέλος, ο ύψηλος (σ' απόλυτους αριθμούς) βαθμός συμμετοχής της 'Αθήνας στη

μετανάστευση, που εξηγεί μέχρις ενός βαθμού τις δομικές αδυναμίες της προσφοράς απασχόλησης ακόμα και στην πρωτεύουσα.

4. Τό παθογόνες φαινόμενα της μετανάστευσης, όπως συνεχίστηκε στην περίοδο 1961-1971, καθώς και η έντονη εσωτερική μετακίνηση προς τα μεσαία αστικά κέντρα και βασικά την πρωτεύουσα και τη Θεσσαλονίκη, είχαν αρνητικότερη επίδραση στη σύνθεση του πληθυσμού των περιφερειών (χάρτες 7, 8).¹ Σε μεγάλα τμήματα της χώρας (όπως οι νησιώτικοι χώροι, η Κεντρική-Νότια Πελοπόννησος, η Κεντρική-Δυτική Στερεά 'Ελλάδα), ο παραγωγικός πληθυσμός έχει μειωθεί σε επικίνδυνο βαθμό. 'Αλλά και στις υπόλοιπες περιοχές η κατάσταση εμφανίζει επικίνδυνες μεταβολές, ακόμη και σ' εκείνες που περιλαμβάνουν τα σημαντικότερα αστικά κέντρα της Χώρας (τουλάχιστον σ' ό,τι αφορά τον πληθυσμό της περιοχής άμεσης επιρροής τους).

5. 'Η επικίνδυνη μείωση του παραγωγικού πληθυσμού των διαφόρων περιφερειών κι οι έντονότερες διαφοροποιήσεις στη σύνθεση του πληθυσμού μεταξύ τους διαπιστώνονται από τα εξής γεγονότα:

- Από τη σε μεγάλο βαθμό μείωση του ενεργού πληθυσμού της χώρας, που προέρχεται κατά βάση από τις αγροτικές περιοχές (πίν. 5).
- Από τη μεγάλη συγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα, με κυρίαρχους πόλους έλξης την 'Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη (πίν. 3 και σχ. 9).
- Από τη μικρή αύξηση (σ' αντίθεση με τις πιο

1. Παρ' όλο που η ένοπιση των ηλικιών 15-45 δεν παρέχει απόλυτα ακριβή εικόνα για τις έπι μέρους διαφοροποιήσεις των ηλικιών αυτών, έν τούτοις η συγκριτική παρουσίαση παρέχει σαφή εικόνα των διαρθρωτικών διαφοροποιήσεων στη σύνθεση του πληθυσμού των περιφερειών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. Κατανομή ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ κλάδους οἰκονομικῆς δραστηριότητος

Οἰκονομικοὶ κλάδοι	Ἔνεργος πληθυσμός		1971	
	1961 Ἀτομα	%	Ἀτομα	%
Γεωργία, Δάση	1.960.446	53,9	1.330.320	40,5
Μεταλλεία, Ὅρυχεῖα	21.510	0,69	20.980	0,6
Βιομηχανία	488.577	13,4	539.880	16,4
Δημόσια Ἔργα	167.364	4,6	255.020	7,8
Ἡλεκτρισμός, Φωταεῖο, Ὑδρεὺση	19.804	0,6	24.960	0,7
Ἐμπόριο, Ξενοδοχεῖα	266.070	7,3	350.420	10,7
Ἑστιατόρια	153.867	4,2	213.140	6,5
Μεταφορές, ἐπικοινωνίες	439.471	12,1	487.360	14,9
Υπηρεσίες	121.492	3,3	61.800	1,9
δὲν δηλώθηκε ἀκριβῶς	3.638.601	100,0	3.283.800	100,0
Σύνολο				

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ.

- πάνω ἔντονες μεταβολές) τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας στὴν περίοδο 1961-71 (4,1%) σὲ σχέση με τὴν περίοδο 1951-1961 (9,9%).
6. Γιά τὴ διάρθρωση τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων καὶ τὴ δομὴ τῆς ἀπασχόλησης στὰ ἀστικά κέντρα, δὲν ὑπάρχουν πρόσφατα στοιχεῖα. Σὲ μιὰ προσπάθεια διερεύνησης ἀπὸ σχετικὰ παλιότερα στοιχεία, προκύπτουν τὰ ἑξῆς:
- α. Στὰ περισσότερα ἀστικά κέντρα κυριαρχοῦν με σημαντικὴ συμμετοχὴ ὁ δευτερογενὲς καὶ τριτογενὲς τομέας (χάρτης 10). Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ὀρισμένα μικρὰ ἀστικά κέντρα, ὅπως ἡ Ἀμαλιάδα, ἡ Κατερίνη, ἡ Βέροια, ἡ Κομοτηνὴ, τὸ Διδυμοτέιχο, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἔντονη ἀπασχόληση στὸν πρωτογενὴ τομέα.
- β. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴ Θεσσαλονίκην καὶ τὰ μικρὰ ἀστικά κέντρα, ποὺ διαγράφουν ἕνα τόσο ἀκτίνας 80 χμ. γύρω τους (π.χ. Χαλκίδα, Νάουσα, Ἐδεσσα κλπ.), ἀξιόλογες βιομηχανικὲς συγκεντρώσεις παρουσιάζουν κυρίως ἡ Πάτρα, ὁ Βόλος, τὸ Ἡράκλειο καὶ λιγότερο ἡ Λάρισα, ἡ Καβάλα, ἡ Καλαμάτα, τὸ Αἴγιο, ἡ Σῦρος καὶ ἡ Ρόδος (χάρτες 11, 12). Τονίζεται ὅμως ὅτι (ἐκτὸς τῆς Ἀθῆνας, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Βόλου) ἡ βιομηχανία ἐντοπίζεται στοὺς κλάδους εἰδὸν διατροφῆς καὶ καταναλωτικῶν εἰδῶν ἢ σὲ τελείως ἐξειδικευμένους βιομηχανίες (π.χ. καπνός, ὑφαντουργεῖα).
- γ. Σ' ὅτι ἀφορὰ τὰ μεγέθη τῶν βιομηχανικῶν μονάδων, διαπιστώνουμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴ Θεσσαλονίκην, τὴν Πάτρα, τὸ Βόλο, τὴ Λάρισα καὶ τὰ ἀστικά κέντρα ἐξειδικευμένης βιομηχανικῆς ἀπασχόλησης, τὰ ὑπόλοιπα ἀστικά κέντρα περιλαμβάνουν μικρὲς μεταποιητικὲς μονάδες 1-5 ἀπασχολουμένων, ποὺ βασικά σκοποῦν ἄν καλύψουν τὶς τοπικὲς ἀνάγκες τους (χάρτης 13).

- δ. Σχετικὰ με τὴ δομὴ τοῦ τριτογενὲ τομέα, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀναλυτικὰ στοιχεῖα, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ διαπιστώσει, χωρὶς πιθανότητες μεγάλης ἀπόκλισης, πὼς, ἐκτὸς τῆς Ἀθῆνας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ σύνολο τῶν ὑπόλοιπων ἀστικῶν κέντρων περιλαμβάνει υπηρεσίες (δημόσιες, τραπεζικὲς, μικρὲς ἰδιωτικὲς), ἐμπόριο καὶ σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις τουρισμό, ποὺ καλύπτουν βασικά τοπικὲς ἀνάγκες σὲ ἐπίπεδο νομοῦ (ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένους δικαστικὲς, θρησκευτικὲς ἢ εἰδικὲς υπηρεσίες περιφερειακοῦ ἐπιπέδου).
7. Ἄν θέλουμε νὰ διατυπώσουμε μιὰ ὑπόθεση γιὰ τὴ σημερινὴ περιφερειακὴ διάρθρωση τῆς ἀπασχόλησης καὶ τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων στὰ ἀστικά κέντρα, θὰ λέγαμε, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν χάρτη 14, ὅτι ἡ ἀνισόμορφη κατανομὴ Ἀθῆνας-Θεσσαλονίκης καὶ περιφερειακῶν ἀστικῶν κέντρων, ἔχει διευρυνθεῖ. Τοῦτο προκύπτει, σ' ὅτι ἀφορὰ τὴν Ἀθήνα, κὶ ἀπὸ μερικοὺς χαρακτηριστικοὺς ἀριθμοὺς: (9)
- Τὸ 1963 ἡ πρωτεύουσα περιλάμβανε τὸ 27,5% τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὸ 46,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὴ βιομηχανία.
 - Τὸ 1969 ἀνίστοιχα 32,7% καὶ 45%.
 - Τὸ 1971 συγκέντρωσε τὸ 64,0% τῶν ἀπασχολουμένων στὴ βαρεῖα καὶ τὸ 56,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὴν ἐλαφρὰ βιομηχανία.
 - Τὸ 1971 συγκέντρωσε τὸ 46% τῶν καταστημάτων χονδρικοῦ ἐμπορίου, τὸ 59,6% τῶν ἀπασχολουμένων σ' αὐτὸ καὶ τὸ 58,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὸ λιανικὸ ἐμπόριο.
 - Τὸ 1971 συγκέντρωσε τὸ 69,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὰ γραφεῖα καὶ τὸ 50% στὰ γραφεῖα βιομηχανιῶν.
 - Τὸ 1967 κατανάλωνε τὸ 41% τῆς συνολικῆς ἡλεκτρικῆς ἐνέργειας τῆς χώρας καὶ τὸ 32,5% ἀντίστοιχα τὸν τομέα τῆς κατοικίας.

- Το 1963 ήδη συγκέντρωνε το 64% της καταναλωτικής δύναμης της χώρας και συμμετέχει σήμερα με 65% του δηλωμένου εισοδήματος.
- Το σύνολο των Τραπεζών έχουν τη βασική έδρα τους στην Αθήνα.
- Η Αθήνα συγκεντρώνει το 50% των νοσοκομειακών κλινών, το 60% των γιατρών και πάνω από 50% των εξειδικευμένων γιατρών.

Στη σημερινή εξέλιξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, με τη διεύρυνση του χώματος της ανισόμερης ανάπτυξης μεταξύ κέντρου και περιφερειών και των περιφερειών μεταξύ τους, διαπιστώνεται συνεχής εγκατάλειψη των μικρών οικισμών, αρχικά των ορεινών, βαθμιαία των ήμιορεινών και σ' όρισμένες περιπτώσεις και των πεδινών περιοχών. Πρέπει να τονισθεί, ότι πολλοί από τους οικισμούς αυτούς, δημιουργημένοι μέσα από συνθήκες προκαπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, έχουν εκπληρώσει σήμερα τόν ιστορικό τους ρόλο και οι πιθανότητες διατήρησής τους είναι ελάχιστες. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις επιβάλλεται η εγκατάλειψή τους. Το πρόβλημα βέβαια που παρουσιάζεται σήμερα είναι, ότι στις σχέσεις της δομής του οικιστικού πλέγματος της χώρας, όπως αυτές διαμορφώνονται, η εγκατάλειψη των μικρών οικισμών αποτελεί λιγότερο την αναγκαία συνέπεια της έκπληρωσης του ιστορικού τους ρόλου και περισσότερο ένα ανεξέλεγκτο σύνδρομο φαινόμενο των διαλυτικών τάσεων που αναπτύσσονται στην περιφέρεια.

Η βασική παράμετρος που χαρακτηρίζει το σύστημα του οικιστικού πλέγματος εκφράζεται με τη σχέση:

- α) Προτεύουσα = εθνικό κέντρο υπηρεσιών και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου,
- β) Θεσσαλονίκη = διαπεριφερειακός πόλος συγκέντρωσης υπηρεσιών και κεφαλαίου,
- γ) Υπόλοιπα αστικά κέντρα = κέντρα υπηρεσιών που εξαρτώνται από το κέντρο και ελέγχουν ένα χώρο άμεσης επιρροής (τάξης νομού), που οι μικροί του οικισμοί διαλύονται και εγκαταλείπονται σε βαθμό ανάλογο με την απόσταση από τα αστικά αυτά κέντρα.

γ. Γενικές τάσεις εξέλιξης

Η παραπέρα εξέλιξη της διάρθρωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου δεν μπορεί παρά να ιδωθεί μέσα στην εξέλιξη των παραγωγικών σχέσεων του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Η προσπά-

θεια επομένως διερεύνησης αυτής της μελλοντικής πορείας πρέπει απαραίτητα να λάβει υπ' όψη της όρισμένες νέες συνθήκες που θα μεταβάλουν ένδεχομένως σημαντικά το σύνολο των σχέσεων βάσης και εποικοδομήματος. Οι συνθήκες αυτές αφορούν τις διαγραφόμενες τάσεις διαφοροποίησης της συσχέτισης των περιφερειακών και μητροπολιτικών κέντρων, που μεταφράζονται σε:

- μετατόπιση του κεφαλαίου από το κέντρο στην περιφέρεια, ή οποία επομένως εμφανίζει εντεινόμενους ρυθμούς βιομηχανικής ανάπτυξης
- παράλληλη άνακοπή του μεταναστευτικού ρεύματος από την περιφέρεια στο κέντρο και παλιννόστηση των ξένων έργων στους τόπους προέλευσής τους.

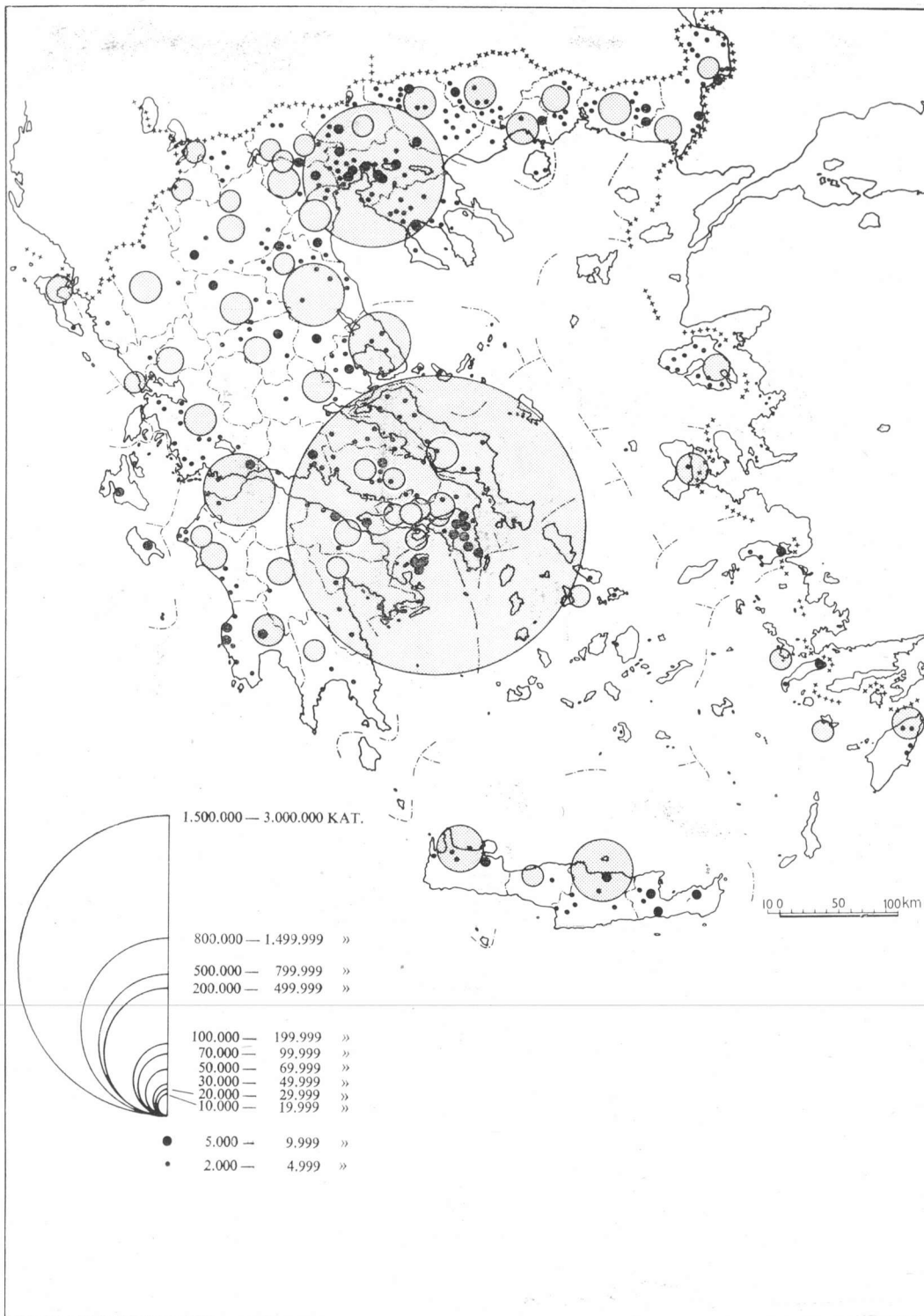
Για την Ελλάδα, οι μεταβολές αυτές θα σημάνουν μεταξύ άλλων ότι:

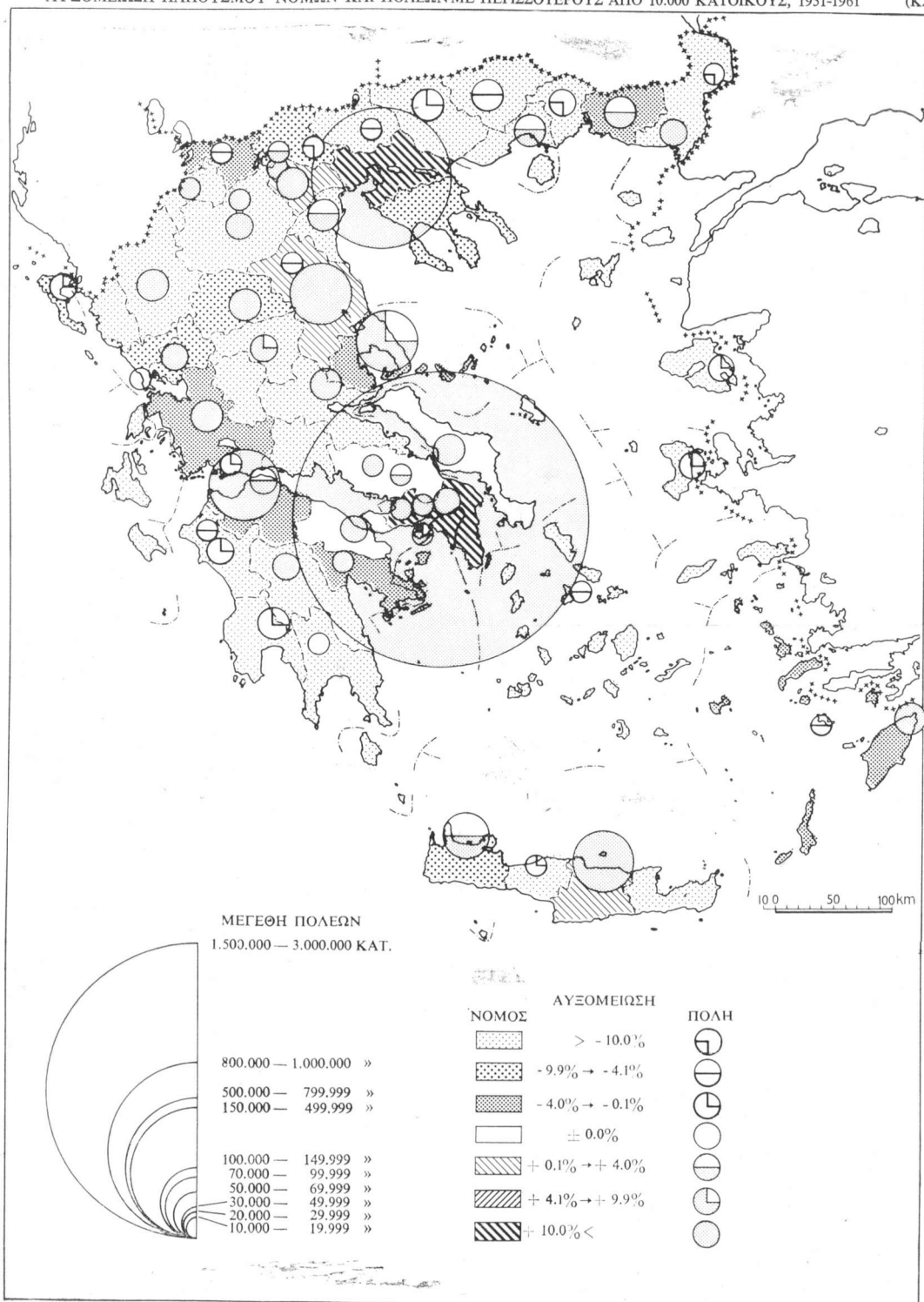
- θα πρέπει να γίνουν ουσιαστικές επιλογές για τη χωροθέτηση των βιομηχανικών συγκεντρώσεων
- θα υπάρξει ανάγκη αντιμετώπισης του προβλήματος άπασχόλησης των μεταναστών που θα επιστρέψουν, και κατά συνέπεια πρόβλεψη του τόπου που θα εγκατασταθούν
- θα μετακινηθεί ένδεχομένως προς την Ελλάδα μεγάλος αριθμός εργατικού δυναμικού από το νότο, που θα δημιουργήσει εκτός των άλλων ανταγωνιστικές τάσεις στο επίπεδο αμοιβής της εργασίας
- θα αυξηθούν σημαντικά οι ανάγκες για κοινωνικές παροχές, οι οποίες φυσικά δεν είναι δυνατό να άρχισουν να αντιμετωπίζονται όταν το πρόβλημα πάρει έκρηκτική οξύτητα
- θα αυξηθεί υπερβολικά ο τομέας των υπηρεσιών, που ήδη στη χώρα παρουσιάζει δυσανάλογη ως προς τους άλλους κλάδους διόγκωση
- θα δημιουργηθούν έντονες εσωτερικές μετακινήσεις πληθυσμού προς μελλοντικούς πόλους έλξης.

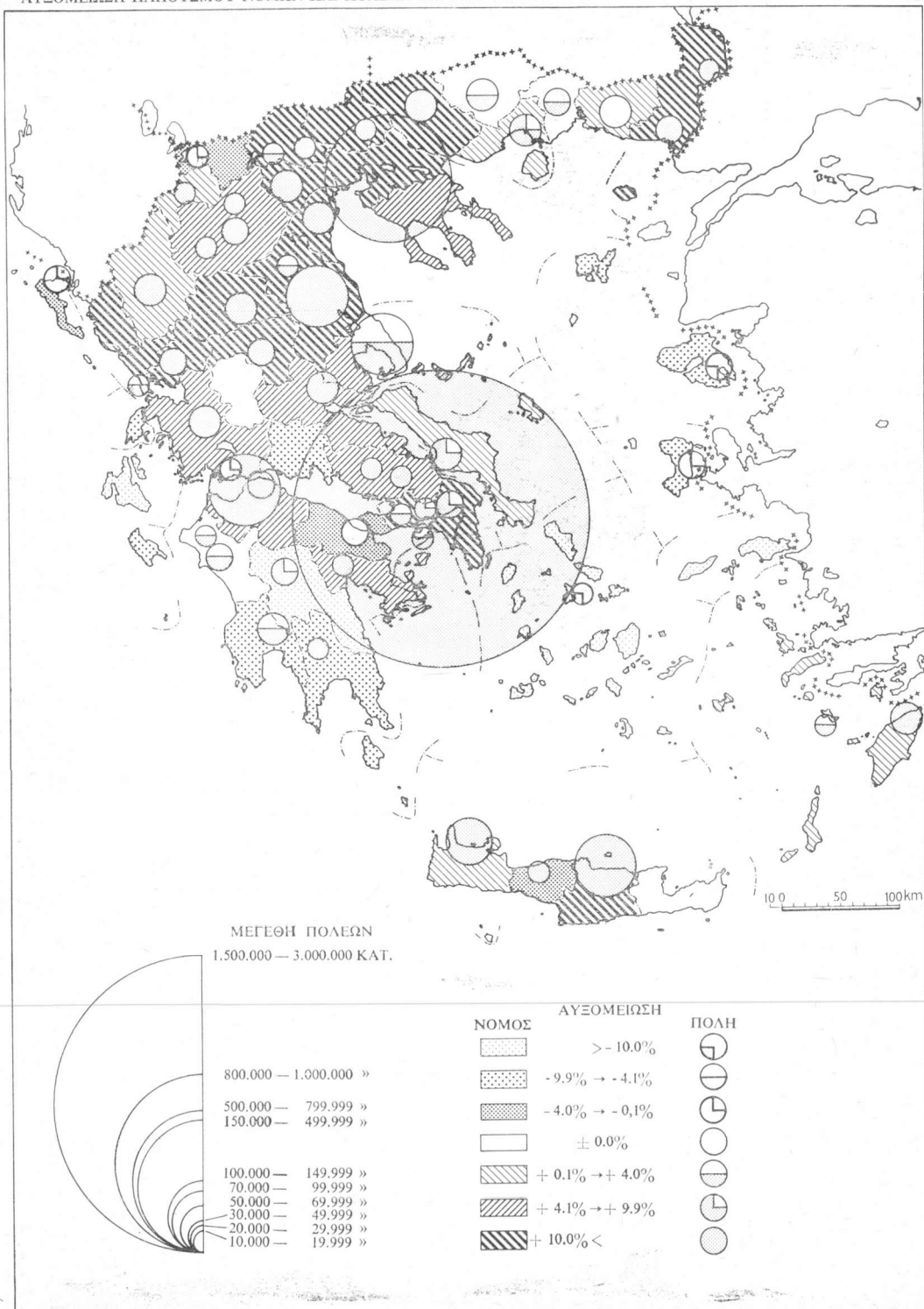
Οι γενικές αυτές εκτιμήσεις, που οδηγούν στην παραδοχή ουσιαστικών διαφοροποιήσεων στη μελλοντική περιφερειακή διάρθρωση της χώρας, θέτουν συγχρόνως ένα έρώτημα: 'Αν, δηλαδή, οι στόχοι που θα τεθούν και η επιλογή που θα γίνει για τόν προσανατολισμό της πολιτικής της περιφερειακής ανάπτυξης, θα διαμορφώσουν μιιά άλλη αντίληψη για την εξισορρόπηση των αντιθέσεων στον ελληνικό χώρο, ή θα εντείνουν την ανισόμερη ανάπτυξη άμεσα στους τομείς, τους κλάδους και τις περιοχές και, επομένως, θα ολοκληρώσουν τιά διαλυτικά φαινόμενα που εμφανίζει η περιφέρεια.

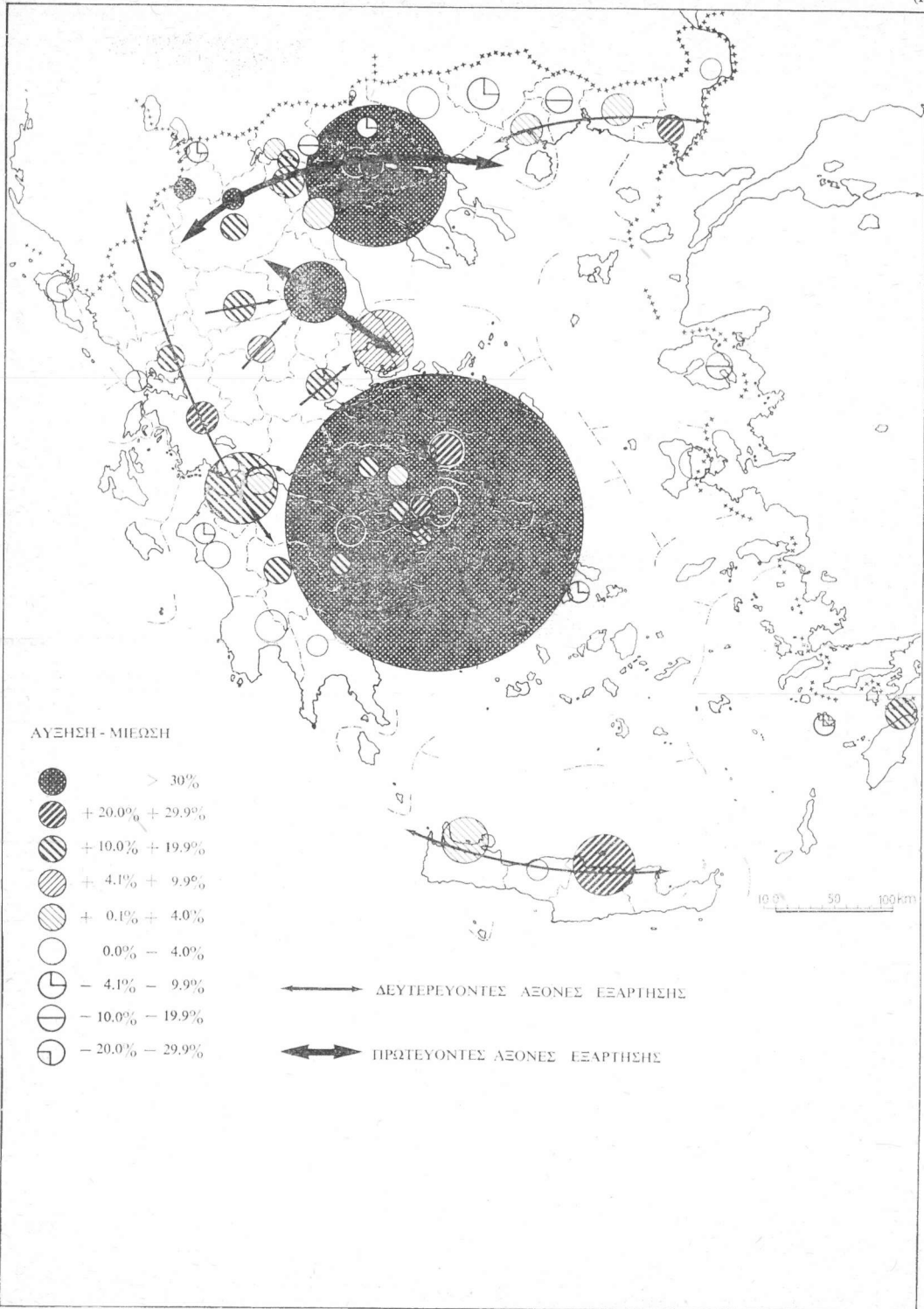
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

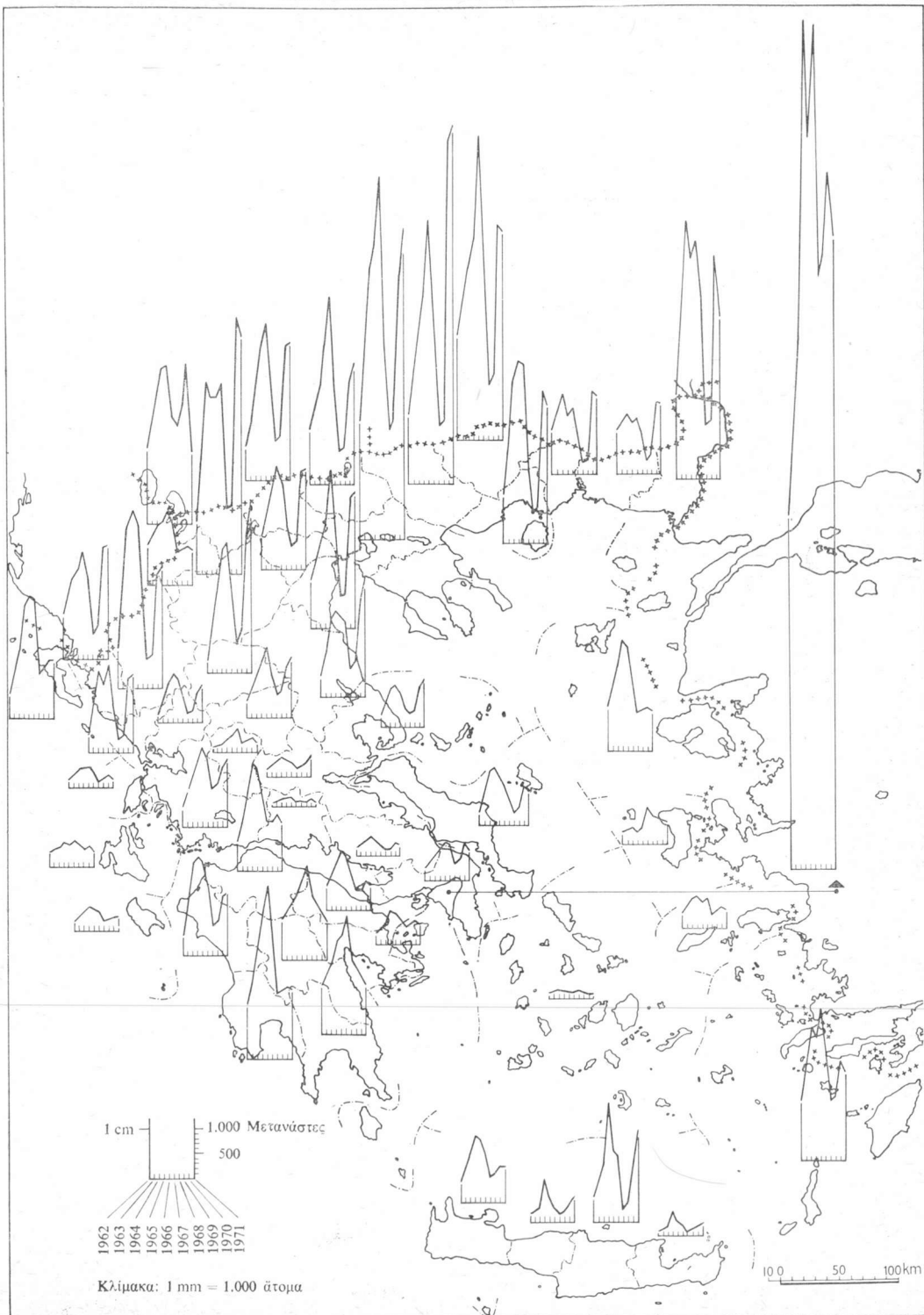
- (1) Ὅπωςδήποτε, σὰν χρήσιμα βοηθήματα ποὺ θὰ συνέβαλλαν σὲ μιὰ προσπάθεια καθολικῆς θεώρησης τοῦ προβλήματος ἀναφέρονται μεταξύ ἄλλων:
 - α. ΚΕΠΕ, *Χωροταξικὸν Σχέδιον Ἑθνικοῦ Δικτύου Οἰκισμῶν*, Ἀθήνα, 1967.
 - β. B. Kayser, *Ἡ ἀνθρωπογεωγραφία τῆς Ἑλλάδος*, ΕΚΚΕ, Ἀθήνα, α' ἔκδ. 1964, β' ἔκδ. 1968.
 - γ. Ξ. Ζολώτας, *Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανοποίησης*, Ἀθήνα, 1926, β' ἔκδοσις 1964.
 - δ. Μ. Χουλιάρκης, *Γεωγραφικὴ, διοικητικὴ καὶ πληθυσμιακὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος*, ΕΚΚΕ, Ἀθήνα, 1973.
 - ε. Ν. Ψυρούκης, *Ἱστορικὸς χῶρος καὶ Ἑλλάδα*, ἔκδ. Ἐπικαιρότητα, 1973.
 - στ. Ν. Ψυρούκης, *Τὸ Νεοελληνικὸ παροικιακὸ φαινόμενο*, ἔκδ. Ἐπικαιρότητα, 1974.
 - ζ. Γ. Κορδάτος, *Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*, ἔκδ. Μπουκουμάνη, 1972, α' ἔκδ. 1931.
 - η. Γ. Κορδάτος, *Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Κεφαλαιοκρατίας*, ἔκδ. Ἐπικαιρότητα, 1972, α' ἔκδοσις 1930.
 - θ. Κ. Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη 1700-1912*, ἔκδοσις Στοχαστής, 1973.
 - ι. Κ. Μοσκόφ, *Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδησις στὴν Ἑλλάδα 1830-1909*, ἔκδοσις 1972, β' ἔκδοσις 1974.
 - κ. Οἶκον. Ταχυδρόμος, «Εἰδικὸ ἀφιέρωμα γιὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή», τεύχος 992, Ἀθήνα, 1973.
 - λ. Κ. Βεργόπουλος, *Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος*.
 - μ. Ν. Πουλαντζᾶς, *Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία καὶ οἱ κοινωνικὰς τάξεις*.
 - ν. Α. Ἐλεφάντης, *Ἡ ἐπαγγελία τῆς χαμένης ἐπανάστασης*, ἔκδ. Ὀλκός, 1975.
- ξ. J. Michael, *Entwicklungsüberlegungen und -initiativen Zum Stadtplan von Athen nach dessen Erhebung zur Hauptstadt Griechenlands*. Dissertation, Aachen, 1969.
 - ο. Κ. Μπίρης, *Τὰ πρῶτα σχέδια τῆς Ἀθήνας*, Ἀθήνα, 1933.
- (2) P. Loukakis, *Regionale Strukturprobleme in Griechenland unter Berücksichtigung des wachsenden Industrialisierungsprozesses*. Dissertation, Aachen, 1976.
- (3) Βλ. (2) Ἐπίσης: Π. Λουκάκης, «Προβλήματα τῆς περιφερειακῆς δομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου», *Περιοδ. Πολίτης*, τεύχος 3, 1976.
- (4) P. Loukakis, (βλ. 2), Πίν. 5, 6, 7. Ἐπίσης Ι. Πολύζος, «Ἡ πολεοδομικὴ διαμόρφωσις μετὰ τὴν πλημμύρα τῶν προσφύγων» (βλ. (1) κ.).
- (5) P. Loukakis καὶ Ι. Πολύζος (4) καὶ (2).
- (6) Ξ. Ζολώτας βλ. (1) γ καὶ Οἶκον. Ταχυδρόμο (1) κ.
- (7) α. B. Ward, *Ἡ Ἑλληνικὴ Περιφερειακὴ Ἀνάπτυξις*, ΚΕΠΕ, Ἀθήνα, 1963.
 - β. Γ. Κουτσουμάρης, *Ἡ μορφολογία τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας*, ΚΕΠΕ, Ἀθήνα, 1963.
 - γ. Ο.Β.Α., *Γενικὴ ἐπισκόπησις τῆς ἑλληνικῆς Βιομηχανίας*, Ἀθήνα, 1962.
- (8) B. Kayser, βλ. (1) β.
- (9) Βλ. (2) καὶ Κλ. Γεράρδης-Λεοντίδου, *Ταξινόμησις ἑλληνικῶν πόλεων*. Ἔργασια στὰ πλαίσια τῆς μελέτης «Ἐρευνα πολεοδομικῶν προτύπων» τοῦ ΣΠΕ στὴν Ἑδρα Πολεοδομίας τοῦ ΕΜΠ.
Ἐπίσης Γ. Χαϊδόπουλος, *Διαμόρφωσις τοῦ συγκροτήματος στὸ Λεκανοπέδιο Ἀττικῆς*.
Διὰ λέξιν ποὺ δόθηκε στὶς 10-11-76 στὰ πλαίσια δημοσίων συζητήσεων τοῦ ΣΑΔΑΣ.

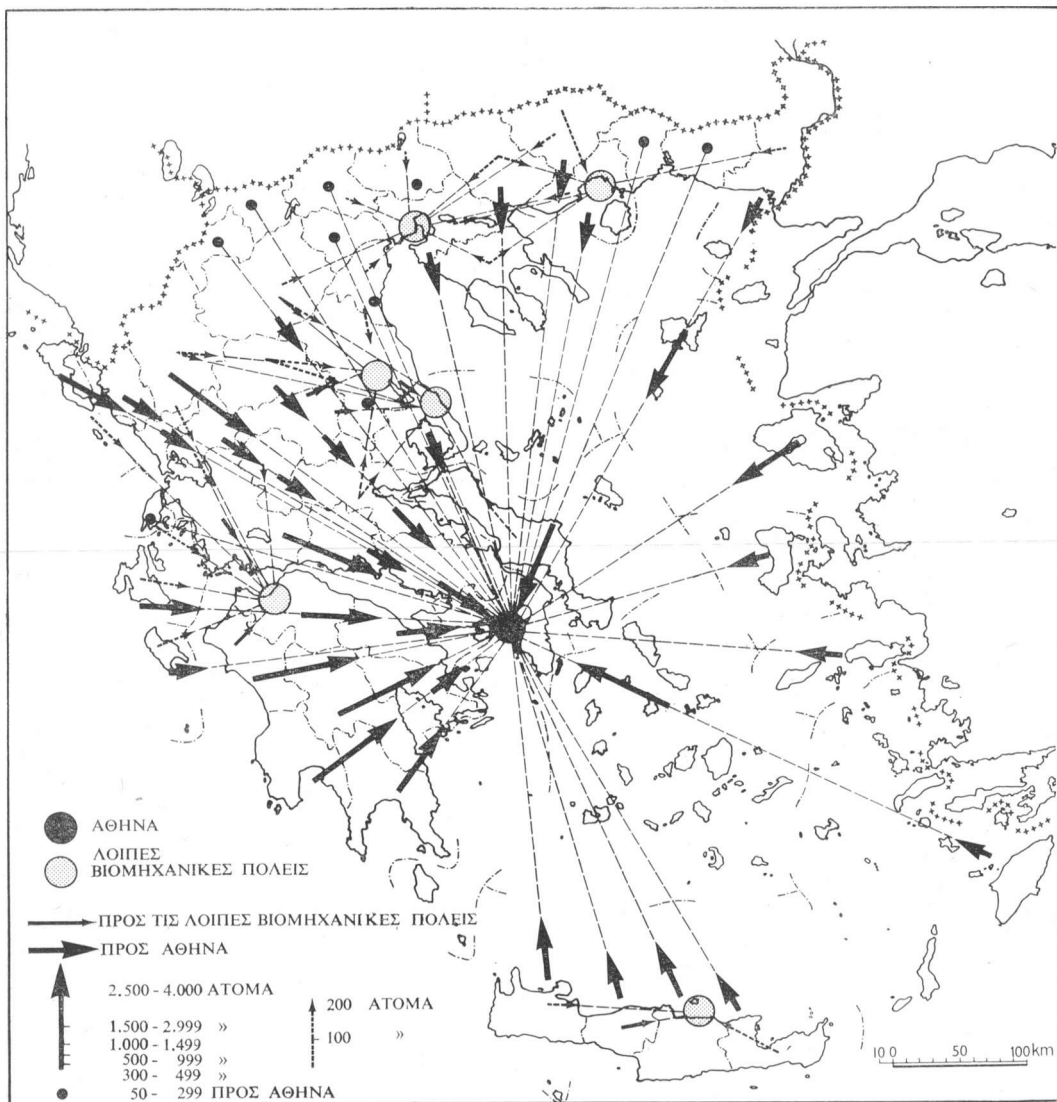

ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ, 1956 - 1959

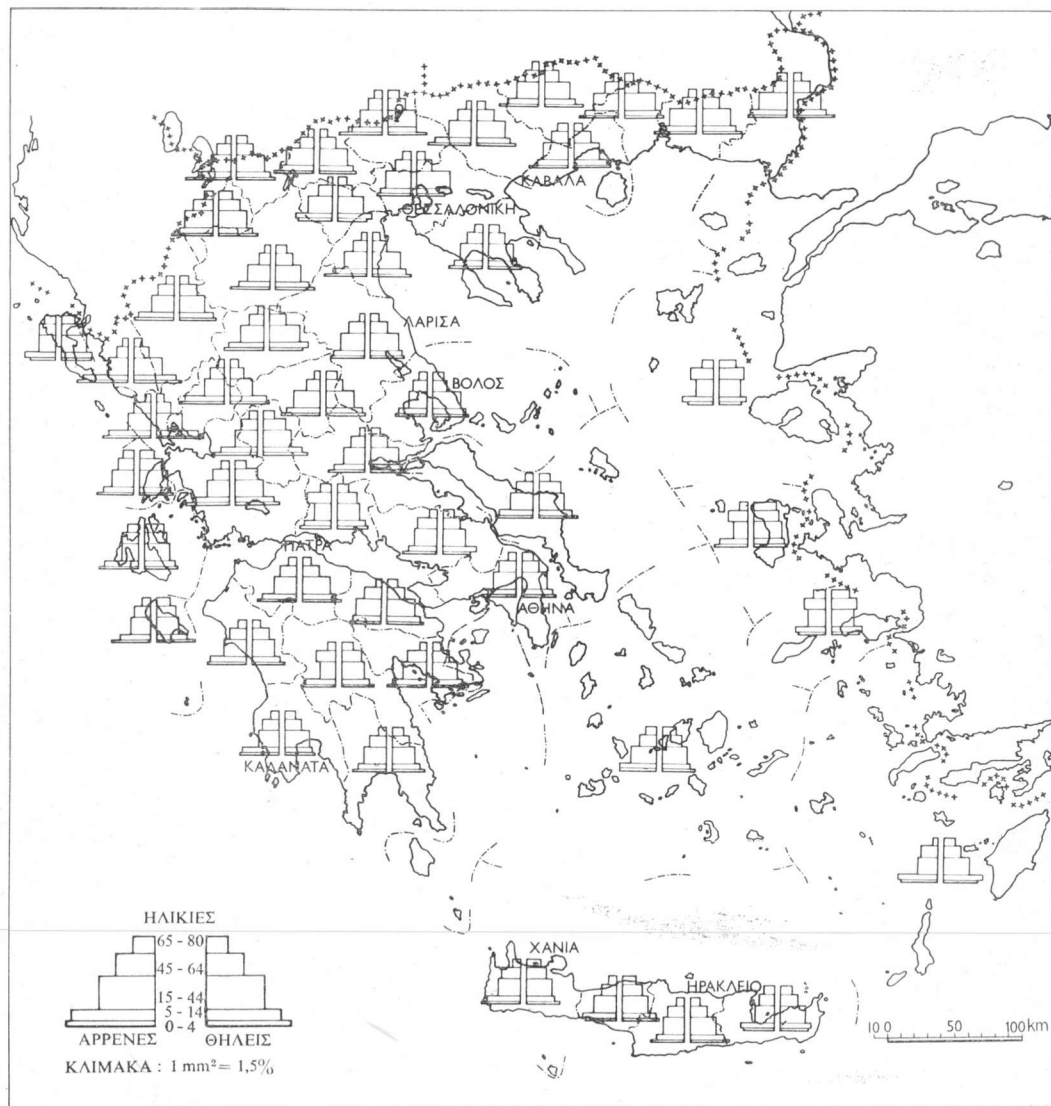
(Κ6)

Σύμφωνα με στοιχεία τῶν ΚΟΕ, ΕΣΥΕ, ΚΚΕΑ, «Οικονομικὸς καὶ κοινωνικὸς ἀτλας τῆς Ἑλλάδος», Ἀθήνα 1964.

ΠΥΡΑΜΙΔΕΣ ΗΛΙΚΙΩΝ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ, 1961

(Κ7)

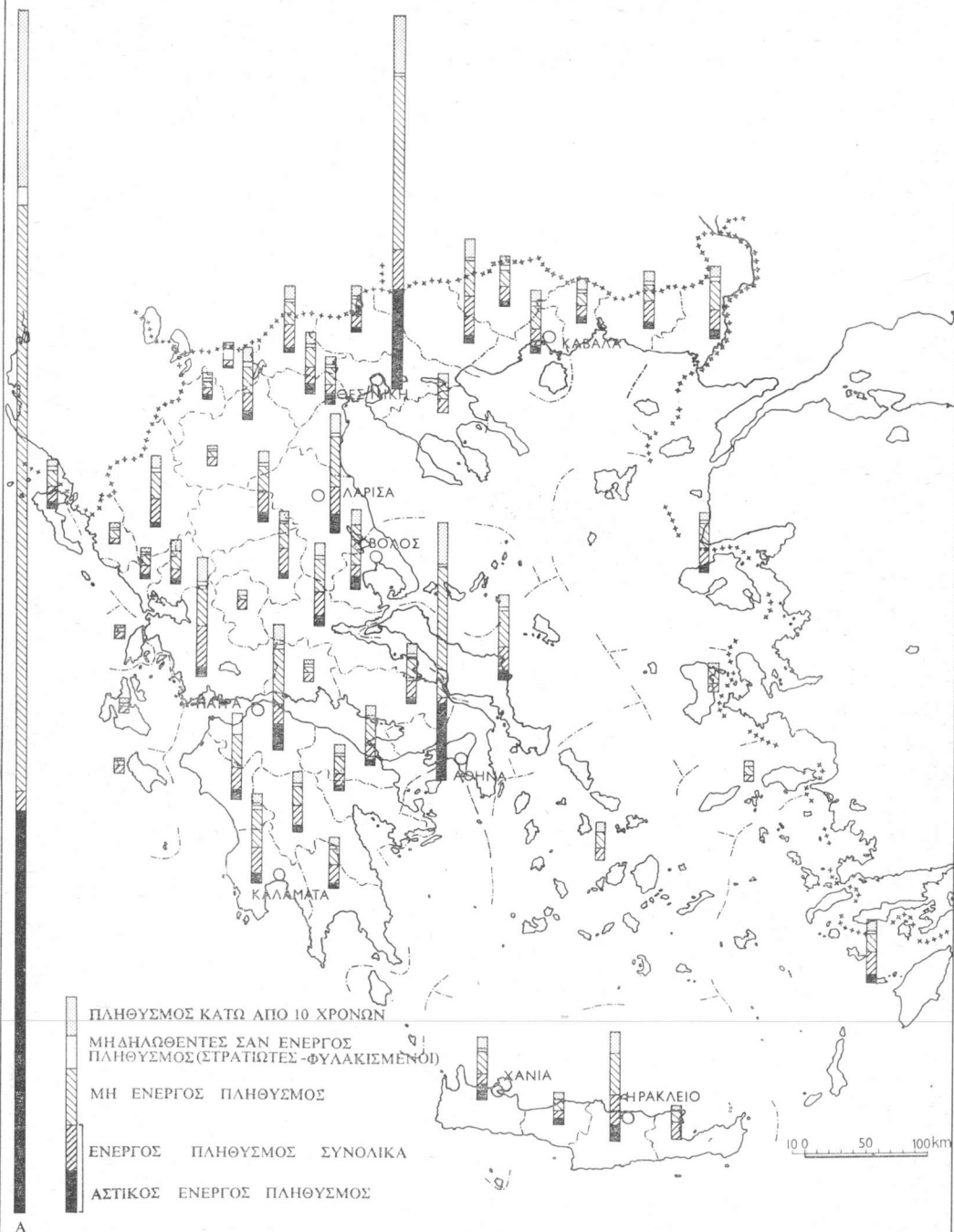
Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, 'Απογραφή πληθυσμού 1961.

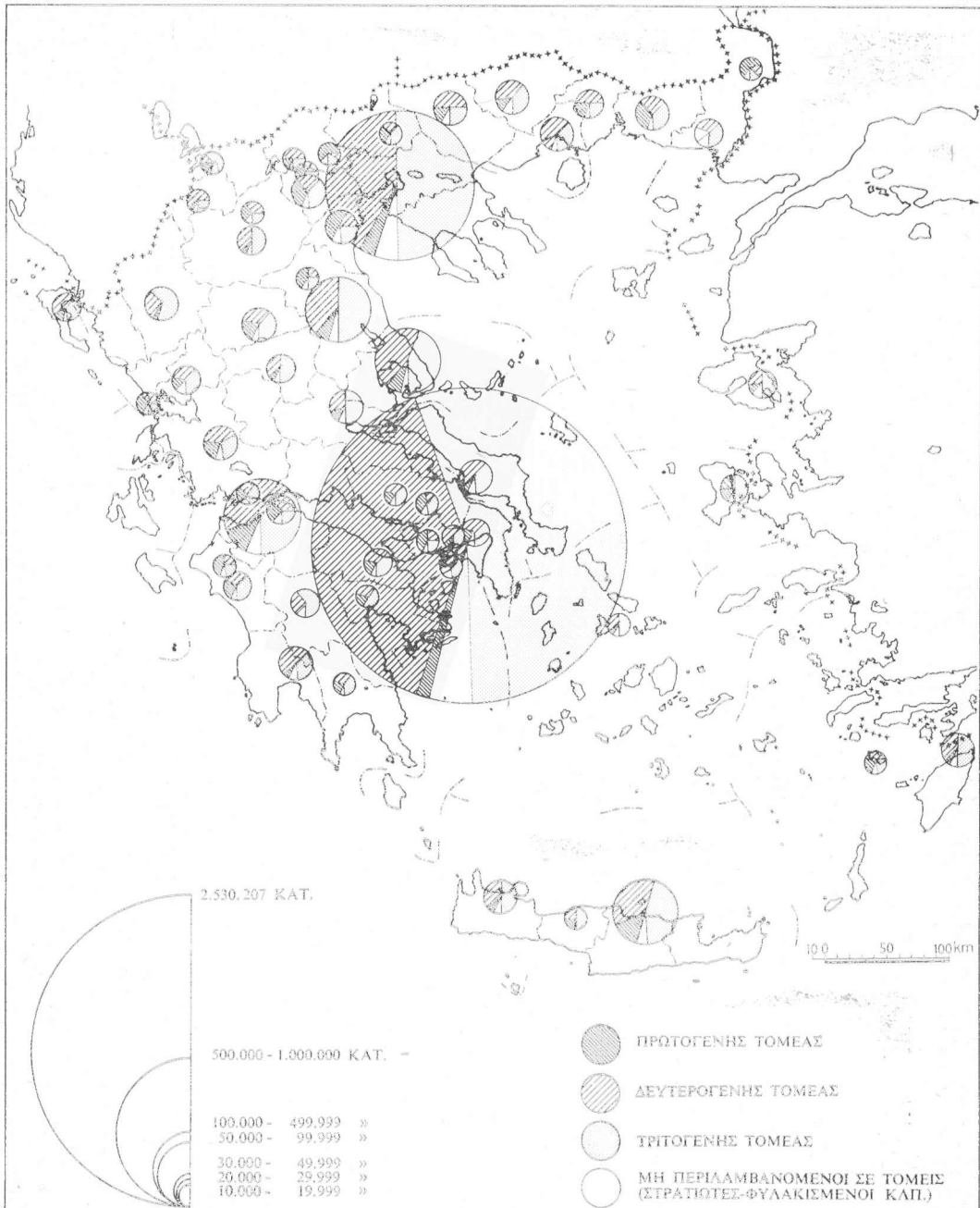
ΠΥΡΑΜΙΔΕΣ ΗΛΙΚΙΩΝ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ, 1971

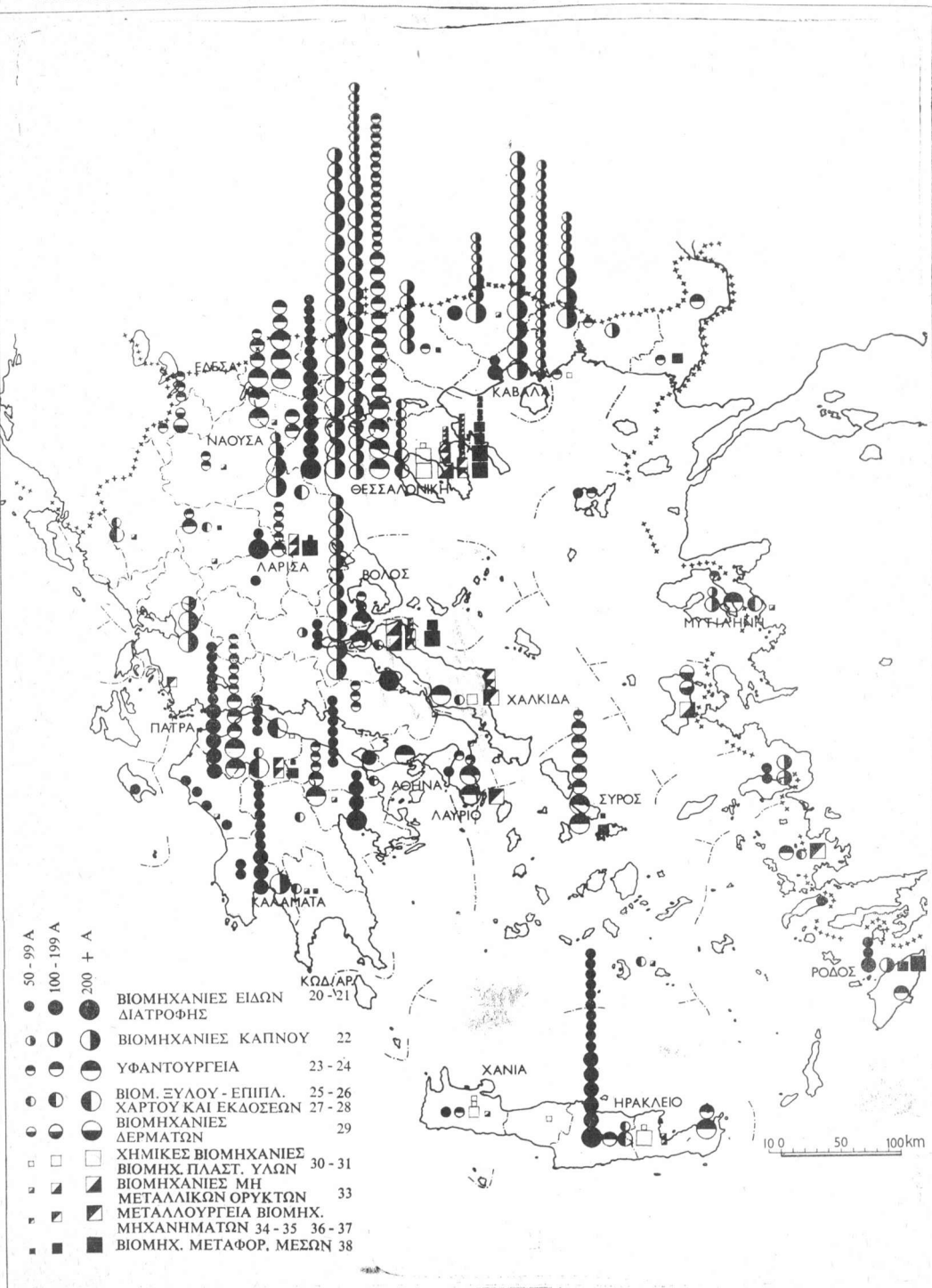
(Κ8)

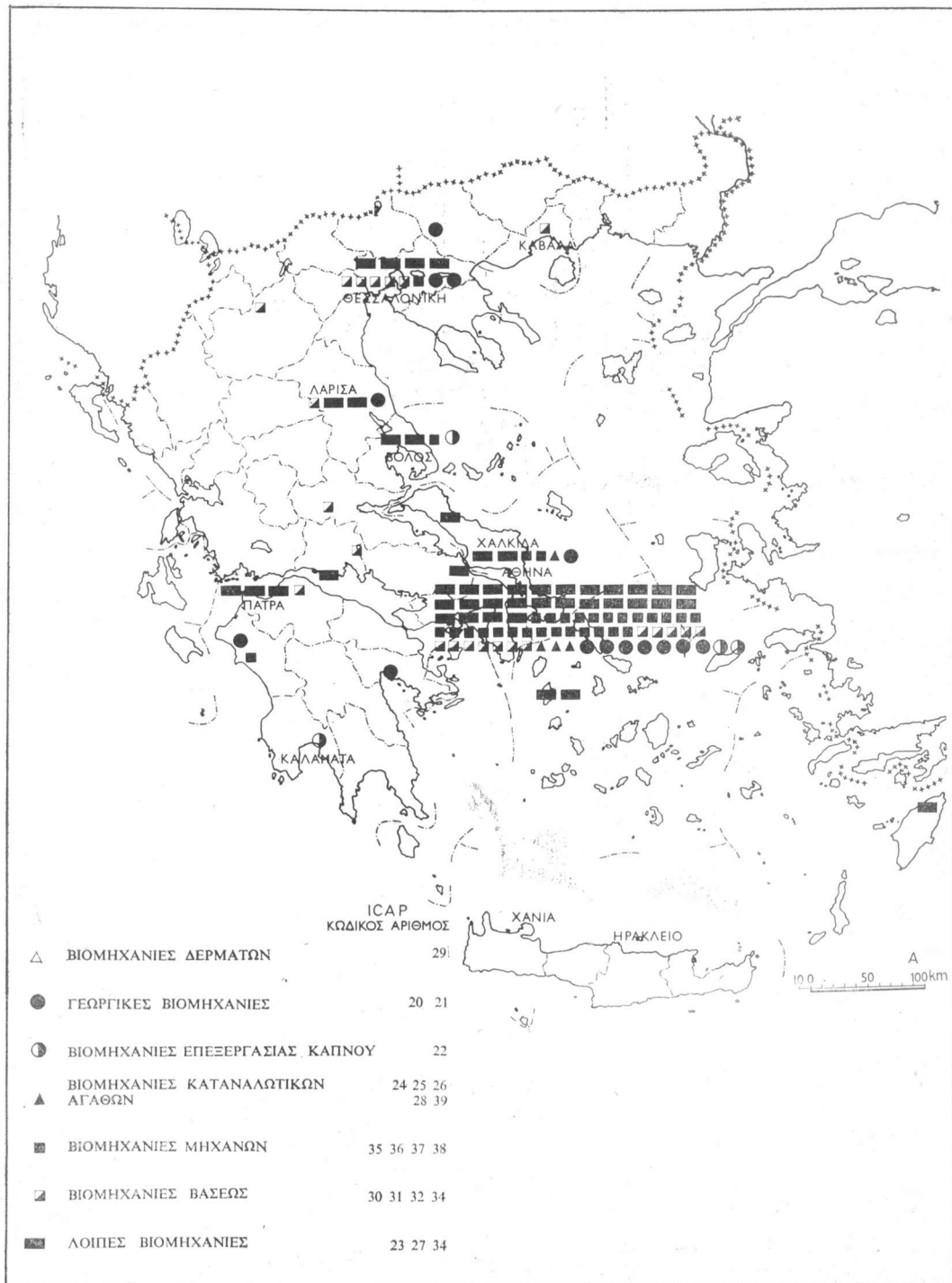

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, Ἀπογραφή πληθυσμοῦ 1971.

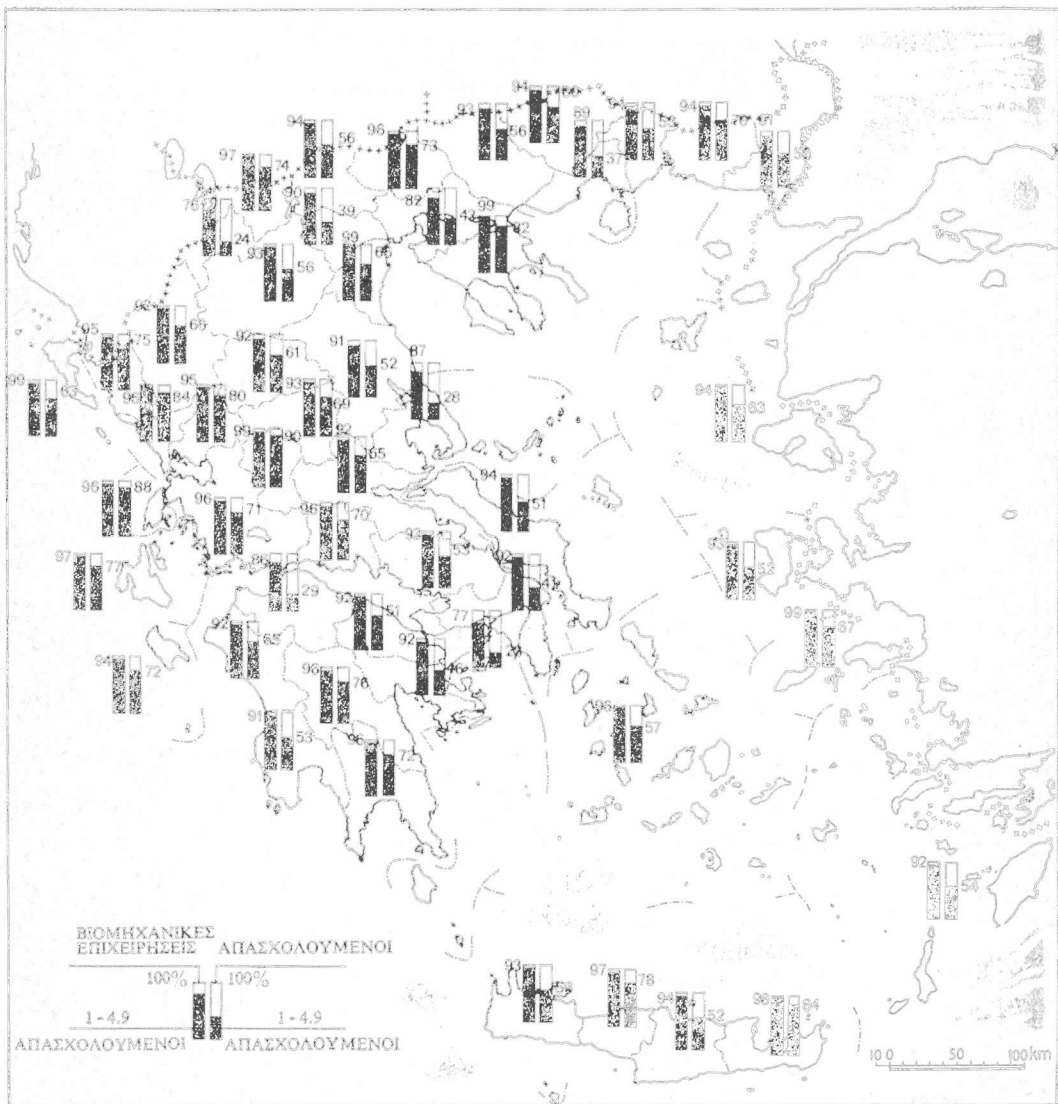

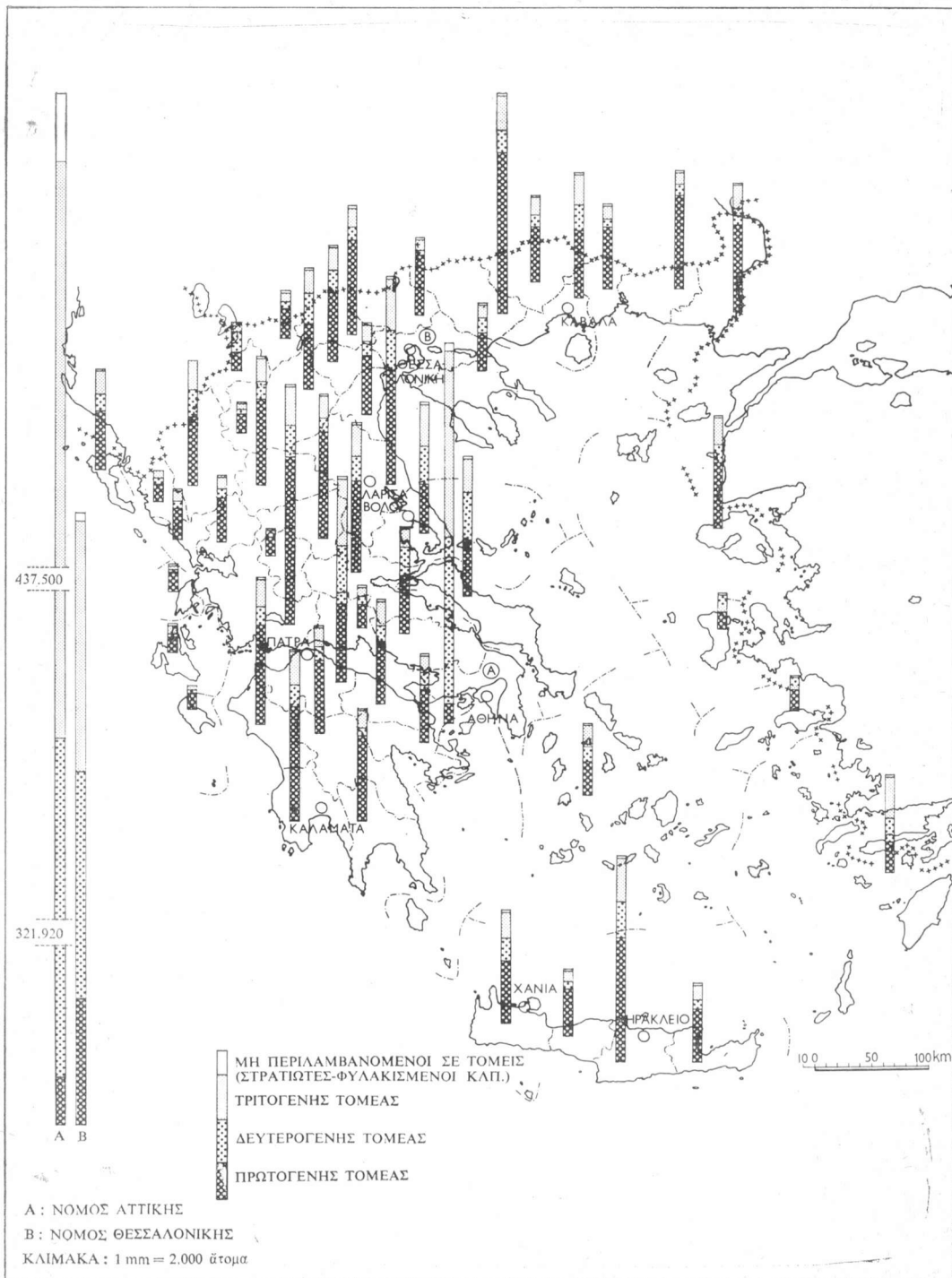

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ, 1963

(Σ13)

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, Βιομηχανική απογραφή 1963.

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, 'Απογραφή πληθυσμού 1971.